

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

№ 85
(19816)
2024 чылдың
ноябрь 6
среда

Хүннүң үнери — 07:45
Ажары — 17:06
Хүн дурту — 9:21

Садар өртээ
хостуг

12+

КЫМ ХӨЙ НОМЧУУРУЛ?

Материалды 5-ки арындан номчуур.

Суг сордурар станция ажыглалче кирген

Ноябрь 5-те Кызылдың мурнуу-чөөн чүгүнде чаа суг сордурар станция биле 6 километр узун соок суг хандырылгазынга ажыглаар хоорзаларны ажыткан...

/ 2-ги арында

Тыва дыл хүнүнде тыва дылга шиилер

Тыва дыл хүнүнде Кызыл хоорайга чылдың эртер бот-тывынгыр театрлар аразынга "Уран чүүлдүң күзүңгүзү" деп республика чергелиг фестиваль-мөөрей болуп эрткен...

/ 8-ки арында

172 муң дөрбелчин метр чурттаар оран-сава
шөлүн 2023 чылда туткан.

700 ажыг дириг
амытанга тарыл-
ганы кылган

Тываның найысылалы Кызыл хоорайда хамчык аарыгларынга удур албан специалистериниң рейдилери ээзи чок дириг амытаннарда аарыгны илере-дири-биле уламчылап турар. Республиканың Баштыңы Владислав Ховалыгның эрттиргени Аппарат хуралынга бо ажилдың түңнелдерин чугаалашкан.

Октябрьның 30-де Кызыл хоорайның девискээринге черлик ыттардан ук аарыгның тардыкчызы илереттинген соонда, республиканың Чазаа 60 хонук дургузунда карантинни кириер дугайында шийтирни хүлээп алган. Карантин зоназы дээрже Кочетов кудумчузунда 35 дугаарлыг бажың, ооң чоогунда халдавырдан аараан дириг амытанны туткан черни долгандыр, 3 км радиустуг девискээр болурун тодаратканын сагындыраал.

ТР-ниң Ветеринария албанының дыңнатканы-биле алырга, карантин чарлаан хүнден эгелээш, эрткен неделяның дургузунда халдавырның үнген черин дезинфекциялаан. Рейдилер үезинде чаа таварылгалар илереттинмээн, 735 дириг амытанны калчаа аарыыга удур тараан, ооң иштинде 560 азырал база 175 ээзи чок дириг амытаннар бар.

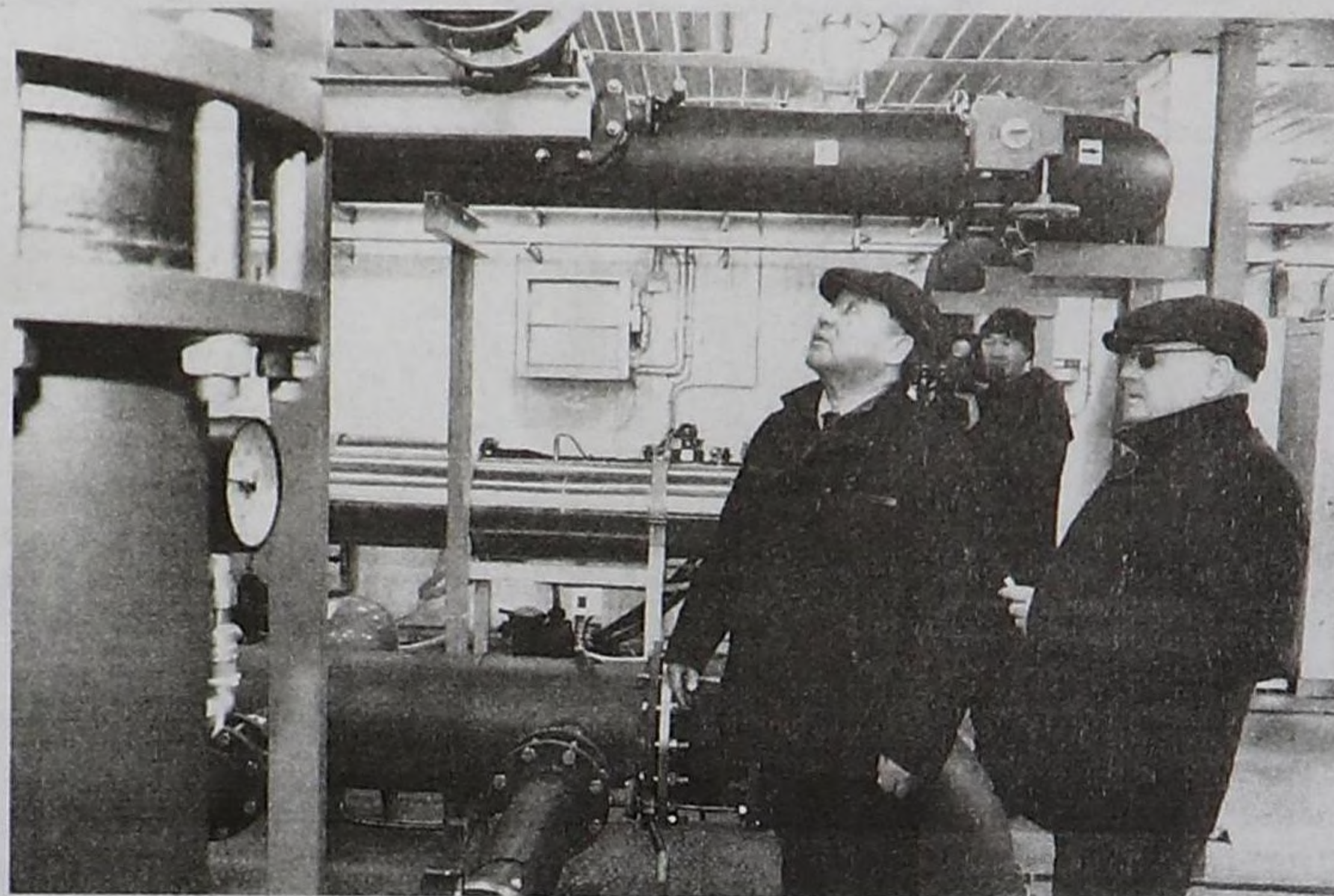
/ ТР-ниң Чазаның парлалга албаны.

Суг сордурар станция
ажыглалче кирген

Кызылда чаа суг сордурар күштүг станция биле соок суг хандырылганынга ажыглаар хоорзаларны ажиткан.

Ноябрь 5-те Кызылдың мурнуу-чөөн чүгүнде чаа суг сордурар станция биле 6 километр узун соок суг хандырылганынга ажыглаар хоорзаларны ажиткан. ТР-ниң Чазак Баштыңы Владислав Ховалыг хоорайның чаа туттунуп турар кварталын болгаш ол чоок-кавыда чуртталга бажыңнарының суг-биле хандырылганын экижидеринге чаа ажиткан инфраструктура дыка улуг идигни бээр дээрзин демдеглээн.

Чаа объект удавас калбартыр деп турар Тиелелге кудумчузунун чанында турар. Бо төлевилелди боттандырырынга бир чыл негеттинген. Ону Президентиниң "Чурттаар оран-сава болгаш хоо-

рай хүрээлени" национал төлевилелиниң иштинче кирип турар "Арыг суг" деп федералдыг программаның деткимчези-биле боттан-

дырган. Ажилдың ниити чарыгдалы 233 сая рубль, ооң иштинде чүгле суг сордурар станцияның тудуунче 69 сая рубльди чараан. Чаа

ажыттыг объект хоорайны бир хүнде 14 муң кубометр суг-биле хандырыптар аргалыг.

/ Бистиң корр.

| ТУДУГ |

Ийи катап көвүдээн

Тыва Республиканың Чазаның ноябрь 5-те Аппарат хуралының үезинде Тывага 2024 чылда тудуг сезонунун баш бурунгаар түңнелдериниң дугайында Тываның Баштыңы Владислав Ховалыгга Тудуг яамызының төлээзи дыңнаткан.

Тудуг яамызының баш бурунгаар үндүрген сан-чурагайлары-биле алырга, бо чылдың төңчүзүнге чедир 365,1 муң

дөрбелчин метр чуртталга шөлүн ажыглалга кириер. Ол дээрже 2023 чылдың деңнээрже, барык 2,1 катап хөй.

Хөй квартиралыг бажыңнар тудуунун хемчээли 2024 чылда барык-ла эрткен чылдың деңнелинде боор – 41,3 муң дөрбелчин метр чуртталга шөлүн ажыглалга кириер. А хууда чуртталга бажыңнарының тудуу аажок көвүдээн. Бир звес 2023 чылда 172,7 муң дөрбелчин метр шөлдүг хууда чурттал-

га бажыңнарын ажыглалга кириген болза, бо чылда 323 муң дөрбелчин метр шөлдүг хууда чуртталга бажыңнары ажыглалга кирер. Ол дээрже барык-ла ийи катап чыгыы хөй.

Хууда чуртталга бажыңнарының тудуунун көвүдээниниң чылдагааны чиигелделиг ипотеканың федералдыг программаның деткимчези деп специалистер санап турар. Чижээлээрже, 6 болгаш 8 хуулуг ипотекаларны Тываның

чурттакчылары алыр аргалыг болганнар. Тываның удуртулганың дипломаты-биле Россия Федерациязының Президентизиниң деткээни Ыраккы Чөөн чүк хевирниң 2 хуулуг чээли шугумун база 2021 чылда республиканың чурттакчыларынга ажиткан турган.

Ыраккы Чөөн чүк хевирниң чээлизи 2 хуулуг ипотека алырын элээн көвүдеткен. 2023 чылда 39,6 миллиард рубльдиң 12 655 ипотека чээлилерин Тываның чурттакчылары алган. 2024 чылдың эрткен айларында 9,6 муң ипотеканы алган. Бо чээлиниң дөртүнүн бирээзин-не хөй квартираларлыг чаа чуртталга бажыңнарынга чуртталга шөлүн алырынга ажыглап турар. Ындыг хевирниң ипотеказын алыры ам-даа көвүдевишаан, чүге дээрже Ыраккы Чөөн чүк хевирниң чээли шугумун 2030 чылга чедир Тывага арттырырын республиканың удуртукчузу

Владислав Ховалыг Президент Владимир Путинниң дузазы-биле чедип ап шыдаан.

Ипотекалыг чээлилерниң аңгы-аңгы хевирлерин Тыва-же кириген ачызында чуртталга бажыңнарының тудуунга хууда инвесторларның акша-хереңгизин хаара тудар арга тывылганын Владислав Ховалыг демдеглээн. Чуртталга бажыңнарының тудуун ажыглалга кириер талазы-биле Тыва амгы үеде Сибирьде үшкү черни ээлеп турар. Хууда чуртталга бажыңнарының тудуун улам көвүдедири-биле республикага тудуг материалдарының бүдүрүлгезиниң хемчээлин улгаттыры, тудуг ачы-дузазын алгыдары чугула. Ол чүүл хөй квартиралыг бажыңнар тудуун комплекстиг чорудар, улуг хемчээлдиг инвестиция төлевилдерин боттандыраар арганы бээр.

/ Ш. МОҢГУШ
белеткээн.

Күрүне шаңналдарын тывыскан

Тываның Чазак бажыңыңа Чоннуң чаңгыс деминиң хүнүнүң бүдүүзүндө күш-ажылчы шылгараңгай чедишкиннерлиг чаңгыс чер чурттугларывысты, аңгы-аңгы адырларның, корум-чурум камгалаар органнарның башкарыкчы специалистерин болгаш хоочуннарын, аңгы-аңгы омак-сөөк чоннарның болгаш салгалдарның төлээлеринге күрүне шаңналдарын тыпсыр езулал болуп эрткен.

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг чуртувустуң болгаш Россияның бүгү чонунуң хостуг келир үезин камгалап, амгы шенелделиг моондактарны эртеринге хөй националдыг чонувустуң чаңгыс демини болгаш бир демнежилгези дег кол чүве чок болган дээрзин бөгүн бадыткаанын чугаалаан. Республиканың чону ырак-чоокта регионнарга ачы-дузазын көргүзүп, олардан деткимчени ап, удур-дедир найыралчы харылзааны тутканы – чоннуң чаңгыс деминде. “Бо кыжын Шагаан-Арыг хоорайның чылы-дылга-энергетика төвүнүң котельнаязынга озал-ондакты дарый чайлатчырынга 5 аңгы регион специалистерин чорудуп, тускай дериг-херекселдер-биле дузалаан. Чайның халыынның изиг хүннеринде республиканың арга-арыгларында өрттерни өжүреринге Хакасия, Красноярск база За-

байкалье крайлардан, Томск болгаш Новосибирск областтардан өртчүлөр киришкен, ОБЯ-ның болгаш Камгалал яамызының авиациязы хаара туттунган. Республиканың чурттакчы чонунуң – аныяк волонтерларның, улусчу дружиналар эки турачыларының, сайгарлыкчыларның, эмчилерниң, башкыларның, социал ажилдакчыларның, спортчуларның, культура ажилдакчыларының демниг киржилгези-биле өрттер чоогунда суурларны өрттен камгалап алган бис” – деп, Тываның Баштыңы онзалар демдеглээш, омак-сөөк чоннар хөй, төрзүн чуртувус чаңгыс дээрзин айыткан.

Байырлал хүнүнүң бүдүүзү-биле байыры чедирип, республиканың күрүне шаңналдарын тывыскан.

Кызыл хоорай талазы-биле полицияның ведомстводан дашкаар камгалал ротазының взвод салбырының улуг полицейжизи, полицияның прапорщиги Максим Игоревич Кодымскийге албан-хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип, бедик мергежилин көргүскени дээш Тыва Республиканың Баштыңының өөрүп четтиришкин бижиин тывыскан.

Россияның ОБЯ Тыва Республикада кол эргелелиниң өрт өжүрер албанының смена дежурныйының начальнигиниң улуг дузалакчызы, иштики албанның майору Айдың Херелович Ооржакты албан-хүлээлгезин ак сеткилдиг күүсеткени база

бедик профессионал чоруу дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле шаңнаан.

ИХЯ-ның Тыва Республикада Истелге эргелелиниң хоочуннар эге организациязының кежигүнү, халажылгада юстицияның подполковниги Чечен Санчай-ооловна Шаравини иштики херектер органнарынга хөй чылдарда ажил-албаны болгаш идепкейжи хөй-ниити ажылы дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле шаңнаан.

Ажаалга банкызы ПАН-ның 8592 дугаарлыг Кызылда салбырының башкарыкчызы Алина Марталайевна Таспанчикти республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезинге кириген үлүг-хуузу дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле шаңнаан.

Кызыл хоорайның «Восточный» суд участогунуң халажылгада эптештирилге судьязы Роланда Геннадьевна Иргитке суд системазынга хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилдааны дээш “ССРЭ-ниң составынче Тыва Арат Республиканың эки тура-биле каттышканының 80 чылы” юбилейлиг медальды тывыскан.

Барыын-Хемчик кожунуңуң контроль-саналга органының даргазы Орлан Мандат-оолович Кара-Сал Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезинге үлүг-хуузу, хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш “Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы” хүндүлүг атка төлөпиг болган.

Федералдыг казначействонун Тыва Республикада эргелелиниң 3 дугаар территориялдыг орган салбырының килдис начальниги Лирьяна Онгай-ооловна Кара-Монгушка экономика адырынга хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы база саң-хөө ажил-чорудулгазы дээш “Тыва Республиканың алдарлыг экономизи” хүндүлүг атты тывыскан.

Федералдыг суд приставтар албанының Тыва Республикада эргелелиниң Кызыл хоорайның суд приставтары тускайжыттыг килдистиң улуг суд приставы – килдис начальниги, иштики албанның капитаны Анатолий Александрович Монгеге хөй чылдарда төлөпиг ажил албаны дээш “Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы” хүндүлүг атты тывыскан.

Дамба Хүреш-оол аттыг уругларның уран чүүл школазының “Хөөмей” класының башкызы Сиома Адыг-оолович Докпака культура болгаш уран чүүлдү хөгжүдеринге үлүг-хуузу база хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш “Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы” хүндүлүг атты тывыскан.

Тываның күрүне университединиң ада-чурт төөгүзү, археология болгаш документ чорудар кафедраның доцентизи Виктория Чарызовна Монгушка дээди өөредилге системазынга хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш “Тыва Республиканың өөредилгезиниң алдарлыг ажилдакчызы” хүндүлүг атты тывыскан.

Республиканың 1 дугаар эмнелгезиниң кол эмчизиниң хирургия айтырыгларының талазы-биле оралакчызы, нейрохирург эмчи Болат Комбуржапович Ховалыгга кадык камгалал адырынга онза ачы-

хавыязы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш “Тыва Республиканың алдарлыг эмчизи” хүндүлүг атты тывыскан.

Улуг-Хем кожунуңуң спорт школа директору Алексей Алдын-оолович Шойдунга күш-культура болгаш спорттуң хөгжүлдезинге үлүг-хуузу, хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш “Тыва Республиканың күш-культура болгаш спортунуң алдарлыг ажилдакчызы” хүндүлүг атты тывыскан.

Күрүне албанының хоочуну Татьяна Дожулдеевна Монгушту Тыва Республиканың хөгжүлдезинге үлүг-хуузу база хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш “Тыва Республиканың мурнунга ачы-хавыязы дээш” Тыва Республиканың медалы-биле шаңнаан.

Тыва Республиканың медицина албан камгаладылганының территориялдыг фондузунуң директорунуң бирги оралакчызы Татьяна Ильинична Полежаевага кадык камгалал системазының хөгжүлдезинге үлүг-хуузу болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш “Шылгараңгай күш-ажылы дээш” Тыва Республиканың медалы-биле шаңнаан.

/ТР-ниң Чазаның паралла албаны.
Чигис СААЯНЫҢ тырт-тырган чуруктары.

Чоннуң чаңгыс деминиң хуну

Ноябрь 4-те найысылал Кызылдың Арат шөлүңге Чоннуң чаңгыс деминиң хуну байырлап эрттирген. Аңаа аңгы-аңгы адырларның албан черлери боттарының шөлчүгештерин тургузуп, чонга ачы-дузасын, арга-сүмезин кадып, бистиң улуг чуртувустуң янзы-бүрү омак-сөөктүг чоннарын төлээлеп, оларның онзагайларын көргүскен.

Чоннуң чаңгыс деминиң байыр-палыңга Тываның Баштыңының Администрация болгаш Чазак Аппарадының удуртукчузу Юрий Ананьин республиканың бүгү-ле аңгы-аңгы омак-сөөктүг чонунга байырын чедирген.

Республикада 100 ажыг нациялар төлээлери чурттап турар. Республиканы онзагай болгаш хей националдыг болдурган ол демдеглээн. Тускай шериг операциясында бистиң чаңгыс чер чурттугларывыстың киржилгезин эрес-дидим болгаш бердинген чоруктун чижектери кылдыр айыткан.

“Чоннуң чаңгыс деминиң хунунде республиканың бүгү-ле чурттагыч чонунга шериглерге, фронтуга болгаш чаа регионнарда чедирип чоруур дузасы дээш четтиргенивис илередир-дир бис. Чурттуң Президентизи Владимир Путинниң республикага кээп чорааны хей-аът көдүрлүүшкүнүн берген. Ооң Тыва дугайында сөстери бистиң чүрекеривиске артар. Тываларның патриотчу хей-аъды республиканың хөгжүлдизинге кол шимчедикчи күш болуп, бистиң чуртувус чоргаарланып чорууру националдар болгаш шажыннар аразының тургузуунга улуг рольду ойнап турар” – деп, Юрий Ананьин чугаалаан.

Республика Ада-чурт камгалакчыларының дайын-

чы маадырлыг чоруктарыңга база чаңгыс чер чурттугларының Төрзэн чуртун камгалап тургаш, коргуш чок болгаш тура-соруктуг ажил-херзэнге чоргаарланып чоруурун ол онзалап демдеглээн.

Россияның Маадыры, гвардияның биче сержантызы, 55-ки гвардейжи мото-адыгжи (даг) бригаданың разведка батальонунуң шавар халдашкын бөлүүнүн командири Буян Куулар база байыр чедирип сөс алган. Тускай шериг операциязы бистиң чурттуң регионнарындан аңгы-аңгы культуралыг, дылдарлыг болгаш эзу-чаңчылдарлыг шупту дайынчыларны каттыштырганын ол байыр чедиреишкенинге чугаалаан.

Чазак Даргазының оралакчызы Айдың Чюдюк он бир аныяк хамаатыга паспорттарны байырлыг байдалга тывыскаш, Россия Федерациязының хамаатыларының эрге-байдалыңга дүүштүр сөс-биле-даа, ажил-херээ-биле-даа дүгжүп, хүндүткелдиг болгаш хоойлудүрүмнү сагып чоруурун күзээн.

на камгаладылганың төлээлери чыылганнар-га медицина полизиниң хүлээлгелерин, кандыг тава-рылгаларда дузалыг болурун таныштырган. Ол ышкаш полисти узатпас болза, тавар-жып болур шаптараазыннарыны база айтып демдеглээн.

База И.Г. Сафьянов аттыг Орус культура болгаш К.Б. Ондар аттыг Тыва культура хөгжүдөр болгаш эзу-чаңчылдар төптери боттарының ажылын көргүскенер. Республиканың чогаадыкчы бөлүктери база чыылганнарның хей-аъдын көдүргөн. Аңгы-аңгы нацияларның ат-сурагы болгаш аныяк артистери, орус ырыларның «Раздолье», «Тыва», «Жар птица» ансамблдери дээш оон-даа өскелер оюн-көргүзүүн бараалгаткан.

Байырлыг хемчегни Тываның Националдар талазы-биле агентилели тус черниң бот-эргелел база Чазактың күүсекчи органнары-биле кады организаптап эрттирген. Тываның Чазаның Даргазының оралакчызы Айдың Чюдюк организакчы комитетти удурткан.

ХӨГЛҮГ АРГЫЖЫЛГА

Чоннуң чаңгыс деминиң хунунуң база бир онзагай хемчеглериниң бирээзи “Культурлуг автобус” болган. Ол чүгле байырлап хуннеринде эвес, а анаа-даа хуннерде чурттагыч чонну уран чүүл дузасы-биле хөгледип, сагыш-сеткилин көдүрер төлевилел апарган.

Төлевилелдин эгелекчилери Виктор Көк-оол аттыг Национал хөгжүм-ши театрының артизи Тана Хөвөө-оол, Тываның культуразының алдарлыг ажилдакчызы Томас Монгуш, уран чүүл колледжизиниң сургуулу Күдерек Иргит автобуска чораан чоннуң байырланчыг хөөнүн көдүрүп, улустуң ырларын ырлашканнар.

Төлевилелдин ийиги кезээнде аргышкан чон чүгле ыры дыңнаар эвес, артистерниң болгаш сургуулдарның номчаан тыва шүлүктөрүн болгаш дүрген чугааларын дыңнаарлар. Ол чурттагыч чонну хөгледиринден аңгыда, культуразын бедидип, бодунуң чонунуң культуразын оон-даа артык билип алыр аргалыг болур.

Чоннуң чаңгыс деминиң хунунге хамаарышкан хемчеглерниң кол сорулгазы Россия Федерациязының 89 субъектизиниң чаңгыс демин чугулап, ону кижиле бүрүзүңге билиндирери болган. Чоннуң чаңгыс деминиң хунун чүгле найысылал Кызылга эвес, республиканың бүгү-ле ко-жууннарыңга байырлаан.

/ Чыжыргана СААЯ.

Буян ООРЖАКТЫҢ
тырттырган чуруктары.

АЖЫКТЫГ ЭРТТИРГЕН

Арат шөлүңге национал чоннарың делгелгезин чаңчыл эзугаар организаптап, оларның аъш-чемин делгеп, национал идик-хевин, бараанын көргүскен. Хей-ниити организациялары, күүсекчи эрге-чагырга органнары боттарының ажылы-биле таныштырып, арга-сүмени берген.

Оларның аразында Саңхөө яамызының специалистери чонга янзы-бүрү оюннары ойнадып, тестилерни эрттирген. Аңаа чыылган чон саңхөө талазы-биле билииниң деңгелин тодарадып, акшата-төгерикти шын чарып, ажылап билириниң талазы-биле билиглерни шигээдип алыр аргалыг болганнар.

Ыяап-ла медици-

Кым хөй номчурул?

2016 чылда Тываның улустуң чогаалчызы Александр Даржай ноябрь 1-де Тыва дыл хүнүм демдеглээр кылдыр саналды кириген. Оон Өзэр-ле ноябрь 1-де Тыва дыл хүнүм республикага калбаа-биле демдеглен эрттирер апарган.

Тыва дыл хүнүмде өөредилге албан черлеринге янзы-бүрү хемчеглерни эрттирери чаңчыл апарган. Оларның

бирээзи — тыва дылга «Дүрген номчулга». Кызыл хоорайга болган «Дүрген номчулга» мөөрейинге 13 школачы киришкен.

«Тыва дылды камгалап арттырырга бо хемчег улуг ужур-дузалыг. Ынчангаш мөөрейге бодум кирип чедип келдим. Шаңналдыг чер алырынга идегеп тур мен» — деп, мөөрейниң киржикчилерининг бирээзи Буяна Ламажык чугаалаан.

Мөөрейниң киржикчилери

Тываның улустуң чогаалчызы Александр Даржайның «Өнчү» деп чогаалындан үзүндүнү номчаан. Жюри кежигүннери уругларның дүрген болгаш аянынг номчулганын үнелээн.

Бичии уругларга ТР-ниң К.И. Чуковский аттыг ном саңының директору Сылдыс-маа Лопсан:

— Тываның улустуң чогаалчызы Александр Даржайның 80 харлаан юбилейинге турскааткан «Кым хөй

номчурул?» деп мөөрейни эрттирер тур бис. Бир минута дургузунда кым хөй сөс номчулганын тодарадып турар бис.

Мөөрейниң түңнелинде бир минута иштинде эң-не хөй сөстү номчааш, бирги черге 5 дугаар гимназияның өөреникчизи Саира Хертек төлөптүг болган. Ол минутада 128 сөстү номчаан. Ийги черни А.А. Алдын-оол аттыг 2 дугаар ортумак школаның өөреникчизи Саша Ховалыг

(107 сөс), үшкү черни Тываның кадет корпусунуң кижиттирикчизи Айлуна Сат (99 сөс) олар чаалап алган.

Киржикчилерниң номчуттунуп турар үезинде кайы хире частырыглар кылганын, сөстөрүни шын тода адаарын болгаш аянынг номчурун, утказын билгенин, каш сөс номчаанын хынап, түңнелдерни үндүргөн.

Тиелекчилерге акша шаңналдарын болгаш сертификаттарны тывыскан.

Ийи регион аразынга телекөвүрүг

Чоннуң чаңгыс демининг хүнүнүн бүдүүзүндө Кызылдың транспорт техникуму биле Луганск Улус Республиканың Червонопартизанск колледжизининг сургуулдарының аразынга телекөвүрүг болган.

Чоннарның деми болгаш найыралы — ук хемчегниң кол темазы болган.

ТР-ниң өөредилге сайыдының хүлээлгезин күүседип турар Ренат Ооржак телекөвүрүгнүң киржикчилеринге байырын чедиргеш: «Аңгы-аңгы чоннар шак-ла мындыг форматка харылзажып турары өөрүнчүг-дүр. Бистиң ажы-төлүвүс ырактанда болза, бот-боттарын деткижип турары дээр-ге демниг чоруувусту көргүзүп турары-дыр» — деп чугаалаан.

Регион бүрүзүнүн

сургуулдары илеткелдерин, Төрзэн чуртунуң база өөренип турар черининг дугайында видеороликтерни белеткеп алганнар.

Уруглар бот-боттарын эки билчип алыры-биле «Ажык микрофону» эрттирген. Аңаа бот-боттарынга сонуургаан айтырыгларын салчып, студент өөредилге, амыдыралын база янзы-бүрү хемчеглер дугайында сайгарып чугаалашканнар.

Түңнелинде ийи регионнуң киржикчилери моон-даа соңгаар телекөвүрүгнү уламчылаар кылдыр дугурушканнар.

«Шак-ла мындыг «Телекөвүрүг» ыш-каш хемчеглер ортумак өөредилге черлерининг сургуулдарының аразынга найыралын быжыктырар, улуг чуртувустуң ырак регионнарының дугайында хөй чүүлду билип алыр эки арганы берип турар. Мындыг өөредилгелиг төлөвилелдер националдар аразының кады ажылда-жылгазын сайзырадырынга, аңгы-аңгы регионнарның аныктарының аразынга найыралды болгаш бот-боттарын эки билчип алырынга дузалаар» — деп, ТР-ниң Өөредилге яамызының профкилдизининг начальниги Олимпия Ондар чугаалаан.

ТР-ниң Өөредилге яамызының медээлеринден.

| АДА-ЧУРТ КАМГАЛАЛЫ |

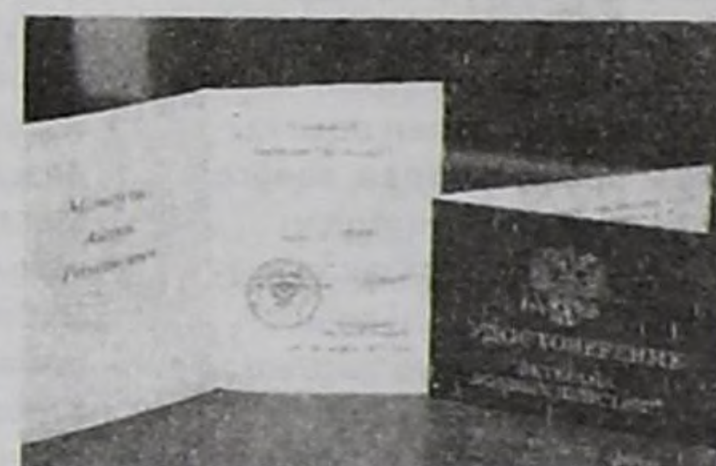
Дээди шаңналга төлөптиг

«Эрес-дидим чоруу дээш» деп медаль — Совет Эвилелиниң база Россияның шериг албанныгларының аразында солдаттар болгаш офицерлерни хүндүткээн эң-не дээди шаңнал. Ол дээди шаңналга бистиң чаңгыс чер чурттуувус Айлуна Монгуш база төлөптүг болган.

Айлуна Романович Чадаана хоорайга төрүттүнгөн. Ол Саратов облазынга тускай сорулгалыг ракета шеринге шериг албанын бир чыл чартык хуусаа дургузунда эрттирер тургаш, бирги погоннарын кеткен. Аңаа боо-чепсек адаарының база харылзаачыны эге билиглеринге дыка эки өөренип алган. Ол шериг соонда төрзэн чурту Адар-Төшке аңнап-меңнээринге улуг сонуургалдыг турган.

Тускай шериг операциязының эгезинден тура «Вагнер» хуу шериг компаниязының одуруунче боданмайн-даа, эки тура-биле чорупканын Айлуна Романовичининг өөнүң ишти чугаалаар. Боо-чепсек тудар эки дуржулгазы аңаа дыка-ла ажыктыг болган. Ол ТШО-га снайпер турган. Тывадан 30 чаңгыс чер чурттуу-биле кады Клешеевка суурнуң девискээринге какпа-дузак салып, дайзыннарны туткаш, командалакчыларга хүлээди берип турганнар. Ол дошкун тулчуушкуннар үезинде 20 дайынчы эш-өөрүн чидирген.

«Медальды чүү дээш алдым?

Билбес-тир мен. Азы эштерим оолдар дузалашкан ирги бе... Тулчуушкун үезинде чеди кижини дайын шөлүндөн үндүрдүм, олар эмнелгеден үнүп келгеш, меңээ четтиргенин илередип турдулар. Дайын-чаага кымның кандызы көстүп келир. Бодум камгалап өөренир херек, кашпай болур, ат-алдарын база камгалап чоруур болза эки» — деп, Айлуна Монгуш чугаалаан.

Эки турачының дайынчы оруун чурттуң Дээди кол командалакчызы үнелээн. 2024 чылда Россия Федерациязының Президентизининг Чарлы-биле Луганск Улус Республикага тулчуушкуннар үезинде эрес-дидим чоруу дээш база күрүнениң айыыл чок чоруун хандырап талазы-биле тускай даалганы амы-тынын харам чокка күүсеткени дээш А.Р. Монгушту «Эрес-дидим чоруу дээш» деп медаль-биле шаңнаан.

А.Р. Монгушка шаңналды Тыва Республиканың шериг комиссарының хүлээлгезин түр үеде күүседип турар Евгений Терехов тывыскан.

/ Медээлерни А. СОЯН белеткээн.

Тыва дылга тураскааткан спортчу найыр

Тыва дылга тураскаадып, ол ышкаш Чоннуң чаңгыс деминиң хүнүн таварыштыр тыва эр кижиниң үш оюннарының найырын Тыва Республиканың Хартыга мөгези Начын-Мерген Ооржак биле Чаан мөге Айдың Монгуш олар эшөөрүнүн, дөргүл-төрелиниң, кожуун чагыргаларының деткимчези-биле организаастап, аът чарыжыга, баг адаарыга, тыва хүрешке маргылдааларны чедимчелиг эрттиргеннер.

Хартыга мөге Начын-Мерген Ооржактың спортчу найыры аът чарыжындан эгелзэн. Октябрь 27-де Сүт-Хөл кожуунга аныак, улуг чоруктуг база чүгүрүк 50 хире аъттар аразына чарышты эрттирген. Аныак аъттар аразына Күчүтен мөге Эрес Кара-Салдың, улуг аъттар аразына Чеди-Хөлден Сүлден Сотпаның, чүгүрүк аъттар аразына Барыын-Хемчиктен Шалбачы Күжүгеттиң аъттары мурнап келген. Ол аъттарның эзлеринге 1-ги чергениң акша шаңналдарын тывыскан.

Баг адаарыга болгаш тыва хүрешке маргылдаалар "Сүбедей" спорт ордузунга эрткен. Спорт ордузунун чанында баскетбол, футбол шөлдеринге баг адаарыга маргылдаа болган. Тыва национал хептиг, ча-согуннарлыг сезен адыгжы каралар адып турда, көөрге, тыва тоолдарның түрлүг маадырлары каракка чурутунар. Чаларының кириштерин дугаландыр тыртып, согуннарын хииледир адып маргылдашкан түңнелинде, эң шыырак сес адыгжы шылга-рап үнген. 8 дугаар черде – Буян-Соо Сат (Чөөн-Хемчик), 7 дугаар – Шоркин Кызыл-оол (Улуг-Хем), 6 дугаар – Соян Ким (Улуг-Хем), 5 дугаар – Бай-Бек Чигден-оол (Чөөн-Хемчик), 4 дугаар – Даң-Хая Хертек (Мөңгүн-Тайга), 3 дугаар – Алдын Доктугу (Чаа-Хөл). Тиилекчи баг адыгжыларынга серге, хой, акша шаңналдарын тывыскан. 2 дугаар черни чаалап алган Арсен Монгуш (Чаа-Хөл) молдурга болгаш акша шаңналынга, 1 дугаар черни ээлзэн Айдың Маадыр-оол (Өвүр) аът база акша шаңналынга төлөптиг болганнар.

Ноябрь 2-де хүреш маргылдаазына 64 шыырак мөге хүрешкен. Хүреш маргылдаазын аядып тура, Сүт-Хөлдүн чону Хартыга мөге Начын-Мерген Ооржакка "УАЗ-Патриот" автомашинаны белекке бергеннер.

Онагларын удаа-дараа ашкаш, тулган тиилекчи дээш сегиржип алышкынга Чөөн-Хемчиктен Арзылаң мөге Мөңгө-Эртинге Куулар Мөңгүн-Тайгадан Хартыга

мөге Эртинге Хомушкуну, хончу хүрежинге көдүрүп октааш, шүглүп үнген. Шаңналдыг 3-кү, 4-кү черлерге Улуг-Хемден Начын мөге Бады-Маадыр Самдан база кожуун Чааны Түметей Ширижик (Сүт-Хөл) киргеннер. 5-тен 8-ке чедир шаңналдыг черлерни кожуун Чааны Кежик Шыырап (Чаа-Хөл) база аныак мөгелер Аяс Монгуш (Сүт-Хөл), Ажыкай Иргит (Чеди-Хөл), Орлан Сарыглар (Сүт-Хөл) ээлзэннер. Шүүлген мөге аът база акша, үжүүрлешкен мөге молдурга база акша, 3-тен 8 чедир шаңналдыг черлерни ээлзэн мөгелер хой, серге, акша шаңналдарына төлөптиг болганнар. Тускай шаңналдарны база тывыскан. Чараш арга дээш "Кроссвит" клубтуң тренери Юлиан Довуу, мөге Аян Саая, аныак мөге Максим Ооржак олар тус-тузунда 5 муң рубльди шаңналга алганнар.

Хартыга мөге Начын-Мерген Ооржак 1994 чылдың апрель айда мөгелер чурту Сүт-Хөл кожуунун Ак-Даш сумузунга төртүтүнген. 2016 чылда Тываның хүрүнэ университетин дооскаш, улаштыр Кызылда кызыгаар шеринде ажилдап чоруур, старшина эргелиг.

Ноябрь 3-те улуг-бичии, эр-херээжен аарыкчылар, деткиччилер "Сүбедей" спорт ордузунга шыгырт долу болган. Аныак база шыырак мөгелерниң хүрежин көөр дээш, чыгып келгеннери ол. Маргылдааның аядыышкынынга ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызының албан-хүлээлгезин күүседип турар Айдыс Сынаа Айдың Монгушка "Күрүнэ Чааны" атты тыпсырга, Дээди Хурал даргазы Каң-оол Даваа база Арзылаң мөге Радислав На-

важап "Чаанның" оваадай бөргүн мөге кедиргеннер. Айдың Монгуштуң ачазы Сергей Базыр-оолович биле авазы Сара Туматовна Монгуштарга Торгалыг сумузунун 95 чыл ою-биле холбаштыр "Чоннуң чоргааралы" атты тывыскан. Улуг-Хем кожуун чагыргазы Айдың Монгушка спорт зал аядыарына 2 сая рубльди дузаламчы кылдыр бергеннер. Торгалыг сумунун чонунун улуг белээ "УАЗ-Патриот" маркалыг машинаны белек кылдыр сөңнеп тургаш, Торгалыг-школазының удуртукчузу Эрес Санчы мөге "Күчүтен" спортчу атты чедип алырын күззэн.

Спортчу байырлалдың баг адаарыга маргылдаага 87 адыгжы аразындан тии-екчи адыгжылар Доржу Дундуй-оол (Улуг-Хем), 2-ги шаңналдыг черде – Буян-Соо Сат (Чөөн-Хемчик), 3-кү черде – Айдың Доктугу (Чаа-Хөл), 4-кү черде – Арсен Монгуш (Чөөн-Хемчик), 5-ки черде – Айдың Маадыр-оол (Өвүр), 6-гы черде – Андрей Серин (Улуг-Хем), 7-ги черде – Олег Чалчып (Улуг-Хем), 8-ки

черде – Белек Дундуй-оол (Кызыл кожуун). Шаңналдары: 1-ги чергениң – аът биле акша, 2-ги чергениң молдурга биле акша, 3-тен 8-ке чедир шаңналдар – серге, хой, акша, медальдар, дипломнар.

Аныак 18 харлыг 86 мөгениң хүрежинге Улуг-Хемниң мөгези, хостуг хүрешке спорт мастеринге кандидат Чаян Дартай-оол удурланыкчызын чая идип октааш, шүглүп үнген. Чимит-Доржу Бады үжүүрлешкен. Шаңналдыг черге кирген мөгелер аът, молдурга болгаш акша шаңналдарын алган. Чараш арга дээш Начын Хуужун (Тере-Хөл), чараш девиг дээш Чимит-Доржу Ондар, тии-лелгеже чүткүл дээш Субудай Ондар оларны шаңнап, тус-тузунда 5 муң акшаларны тывыскан.

Шыырак 79 мөгениң хүрежиниң түңнелинде бирги черни бүзүрелдии-биле Чаан мөге Сайын-Белек Түлүш чаалап алган, үжүүрүнде Арзылаң мөге Мөңгө-Эртинге Куулар (Чөөн-Хемчик). 3-кү болгаш 4-кү черлерни ТШО-нуң киржикчизи Начын мөге

Артур Шагжы (Чөөн-Хемчик), Хартыга мөге Начын-Мерген Ооржак (Сүт-Хөл) үлөшкеннер. Тиилекчиниң шаңналы – медаль, диплом, 100 муң рубль, үжүүрлешкен мөгениң – медаль, диплом, 50 муң рубль. Чараш арга "дээрбе" дээш Россияның сумога 3 дакпыр чемпиону Айдыс Монгуш (Дус-Дар сумузу), чараш девиг дээш Белек Монгуш (Чаа-Суур сумузу) оларга тускай мактал шаңналдарны тывыскан.

Чаан мөге Айдың Монгуш 1994 чылдың июнь 14-те Торгалыг сумуга төртүтүнген. Алды харлыында садикке хүрежип эгелзэн, баштайгы тренери Болат Шагжы. Россияның хостуг база самбо хүрештерге спорт мастери, сумо хүрешке Делегей чергелиг спорт мастери, сумога Россияның 5 дакпыр, Европаның 2 дакпыр тиилекчизи, тыва хүрешке 2015 чылда Наадымга Начын атты чедип алган, 2016 чылда бадыткаан. 2021 чылда шүүлгеш, "Арзылаң" болган, 2022 чылда бадыткаан. 2024 чылда шүүлгеш, "Чаан" атты чаалап алган. Хакас, Алтай, Бурят, Якут республикаларның байырлалдарына база Кыргызстаның Бишкекке делегейниң көшкүн чоннар хүрежинге шүглүп чораан.

Чаан мөге Айдың Монгуш 100 муң рубльди ТШО киржикчилери маадырларга деткимче кылдыр берген.

Тыва хүреш чөвүлелиниң даргазы Аяс Олегович Монгуштуң чугаазы-биле алырга, сөөлгү үеде улуг-даа, бичии-даа мөгелер база ада-иелер Мөгениң найырын эрттирер байырлал чаңчыл болуп, хүрештиң сайзыралына улуг деткимче апарган. Тыва хүрештиң музейин аядар, келир чылын мөге салыкчыларын өөредип эгелээр, оларның аразына мөөрейлер эрттирер дээш өске-даа ажилдарны чорударын Тыва хүреш чөвүлели планнаан. Эр кижиниң үш оюнун база спорттуң өске-даа хевирлерин сайзырадыры-биле "Хүреш" академиязын аядар бодал база бар.

Тыва хүрешти моон соңгаар улам сайзырадыры тыва дылды камгалап арттырарына база салдарлыг. Чүге дээрге тыва хүреш тыва дыл-биле сырый харылзаалыг, эң ылаңгыя мөгелерни хүрешке кыйгылары, ат-сураглыг-даа, аныак-даа мөгелерни алгап мактаары чоокка чедир-ле тыва хүреш маргылдаазының сес-домак, ыр-шоор талазы-ле онзагай каасталгазы турган. Ат-сураглыг артистер Виктор Көк-оол, Максим Мунзук, Николай Өлзей-оол дээш өскелер-даа мөге салыкчылары болуп, хүрешти онзагай оюн-шии кылдыр хуулдуруп чорааннар.

Тыва хүреш, тыва дыл, тыва чон сайзыраар-ла болзун. Курай-курай!

Алексей ЧАМБАЛ-ООЛ, спорттуң хоочуну.

Кижилерге дуза кадар адыр

Тыва Республиканың Социал албаны бо чылын 80 чыл оюн демдеглер турар. Тыва автономнуг областың күүсекчи комитетиниң Социал хандырылга килдизи Депутаттар чөвүлелиниң I область сессиязының шиит-пири-биле тургустунган.

Килдистиң кол сорулгаларына пенсия болгаш пособие доктаадыр ажилды организаастаар болгаш хыналдага алыры, хөй ажы-төлдүг болгаш ажы-төлүн чааскаан азырап чоруур иелерге күрүнө пособиелерин доктаадыр талазы-биле комиссияларның шийтирилерин эде көөрү хамааржыр. “Маадыр ие” деп хүндүлүг атты хөй ажы-төлдүг иелерге тыпсырының болгаш “Иениң алдары”, “Ие болурунун медалы” деп орденнер-биле шаңнаарының дугайында дилеглерни кирип бетелткээри база оон ажылы.

Оон аңгыда, Автономнуг
областың эмчиңиң күш-ажыл
экспертизасын удуртуп, ук
комиссияларның ажылын
хынаар. Пенсионерлерниң
амыдыралында материалдыг
хандырылгасын организас-
таар, хынаар чурум ёзугаар

тускай пенсия доктааткан кижилерге пенсия дептерин тыпсыр. Областың социал хандырылга килдизи күш-ажылга тургустунарының болгаш кадыы кызыгаарлыг кижилериниң, пенсионерлерниң, оларның өг-бүлелериниң, хөй-ажы-төлдүг болгаш чааскаан ажы-төлүн азырап чоруур иелерниң амыдыралын хандырап талазы-биле ажилдап турар албан черлериниң, бүдүрүлгелериниң ажылын хынаар. Ол ышкаш оларга доктааткан чиигелделерни берип турарын хынаар. Оон ыңай социал хандырылга албан черлериниң ажылын удуртуп, улуг назылыглар болгаш кадыы кызыгаарлыглар бажыңнарында чурттап турар хамаатыларның хандырылганын экижидер хемчеглерни ажилдап кылгаш, боттандырып, ук албан черлериниң оран-саваларының тудугларын болгаш капитал септелгезин удуртуп.

Областың социал хандырылға килдизи пенсионерлерниң хөй-ниитиниң удур-дедир дузалажыр кассазыниң ажилын удуртуп, саң-хөө талазын хыналдага ап, акшаландырыышкыннын

каттышкан планын тургузуп, социал хандырылга кил-дизиниң удуртулгазының адаанда албан черлериниң дезевилелдерин тургузуп турган. Социал хандырылга албан черлериниң келир үеде ажыктыг чыл планнарын кылыры база ооң хүлээлгези. Ук килдиске кады кызы-гаарлыг кижилерниң, улуг назылыгларныч болгаш уруглар бажыңнары чагыртыр.

Тыва Автономнуг область
Тыва АССР апарганы-биле
1962 чылдың январь 10-дан
эгелеп Тыва АССР-ниң Дээди
Чөвүлелиниң доктаалыгга
даянып, Тыва АССР-ниң Со-
циал хандырылга яамызы
кылдыр эде тургустунган.

Тыва Автономнуг
областың социал хандырылга
килдизиниң баштайгы эрге-
лекчилеринге Анчимаа Хер-
тек, Вячеслав Самбуу, Георгий
Сагалаков, Петр Курченко
олар аңгы-аңгы чылдарда
ажылдап чораннар. Тыва
АССР-ниң социал хандырылга
сайыдынга Александр Даваа,
Николай Кунчун, Сергей Киров
ажылдааннар. 1997 чылдан
2010 чылга чедир аңгы-аңгы
чылдарда ТР-ниң күш-ажыл
болгаш социал политика
сайыдынын хүлээлгезин Да-

ваа-Самбуу Яндак, Дугар-оол Хертек, Владимир Очур-оол, Алдын-кыс Конгар, Каң-оол Даваа олар күүседип турганар. 2011–2013 чылдарда ТР-ниң Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызы турда, Анатолий Дамба-Хуурак, Мergen Ооржак сайыттаан. Кажан Мergen Ооржак сайыт болуп ажилдап турда, 2013 чылдан тура ук адыр Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы кылдыр эде тургустунган.

“1991 чылда республикага чонну ажылга хаара тудар хойлу үнгени-биле Чонну ажылга хаара тудар департамент тургустунган. Ол аңгы-аңгы үелерде яамының иштинге-даа, аңгы адыр болуп-даа, каттышкан 3 яамының тургузуунга-даа турган. Амгы үеде бистиң яамының чарыл-бас кезээ апарган” — деп, күш-ажыл болгаш социал поли-тика сайгыш Эдуард Сандан чүгаалаан.

Тывада амгы үеде билдингир социал адырларның бирээзи "Деткимче" социал хандырылга төвү. Ында кады кызыгаарлыг болгаш улуг назылыгларны бажыңга ажаап карактаар, тодаргай чурттаар чери чок улуска социал дуза чедирер, улуг назылыгларга катап тургустунарынга дузалаар, дүрген социал хандырылга, үр үеде ажалда дээш ниитизи-биле 6 салбыр ажилдап турар. 2003 чылда бо төл тодаргай

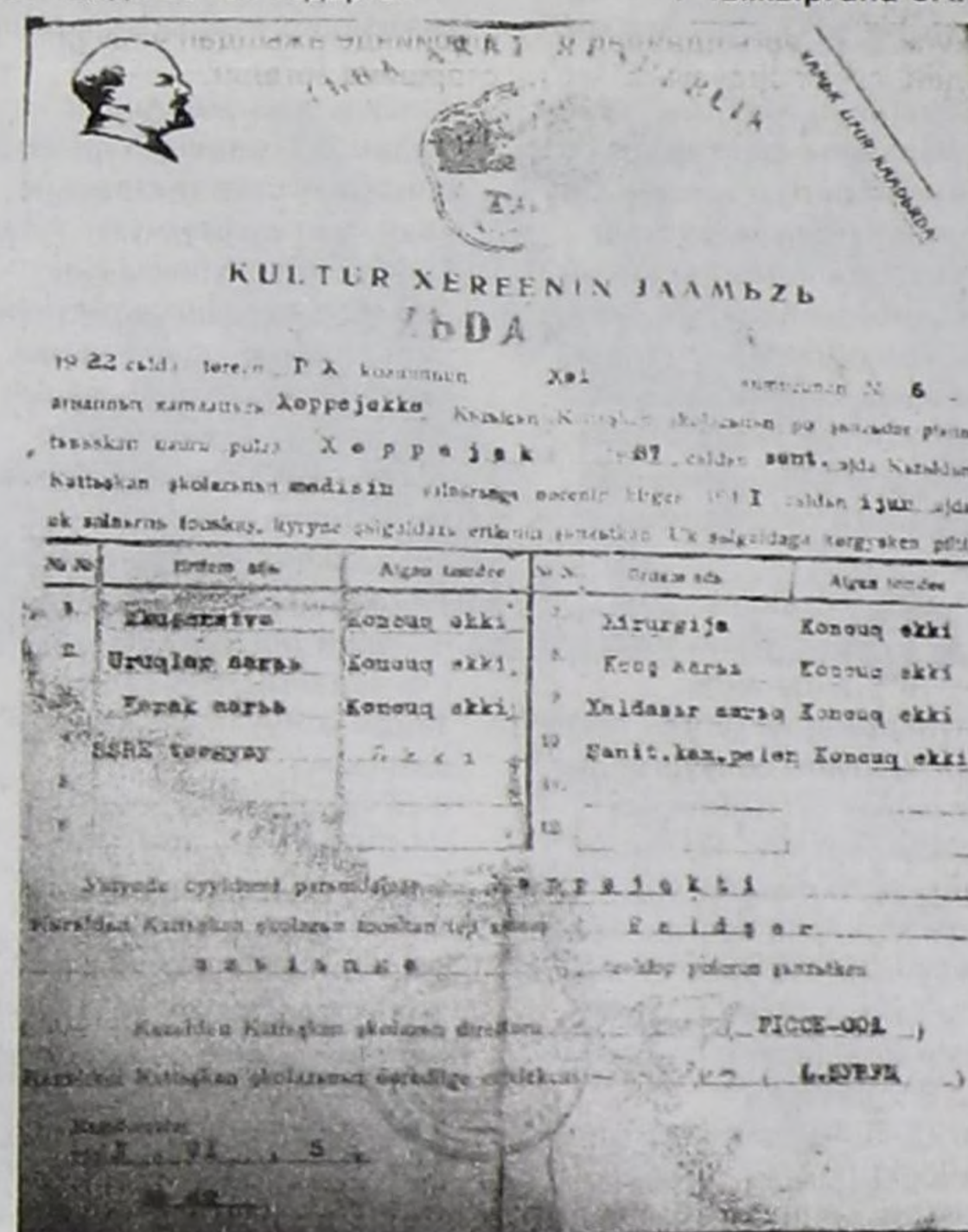
чурттаар чери чок кижилерге
дузалаар сорулгалыг ажит-
тынган. Улаштыр сайзырааш,
арткан адырлары ооң соонда
ажыттынган.

Амгы үеде социал камгалал адырында социал такси, мобильдиг бригада, шимчеп чоруур консультация пунктузу дээш оон-даа өске социал дүзү чедирилгелери ажылдап турар.

“Кажан “Деткимче” төвү аялтынып турда, тодаргай чурттаар чери чок кижилер саны 2 муң аяп турган. Төлтүң ажилының түннелинде амыдыралдың берге байдалындан үнген кижилер эвээш звес. Оон аңгыда, төрелдери чок кижилери кандыг-бир чылдагаан-биле дуза кадып шыдавас улуг назылыг болгаш кадыы кызыгаарлыг кижилерни база ажаап-карактап турар бис. Оларның саны амгы үеде 156 кижиги” – деп, ооң директору Буян Ооржак демдеглээн.

Социал адыр өске кижилерниң чуртталгазы дээш харысалга-биле сыры харылзаалыг. Мында ажылдап турар кижилер анаа-ла душ болуп келбээн. Уз мергежилди кижилерге дузалажыксаар, кээргээчел сеткилдиг, эриг баарлыг кижилер шилип алып. Ынчангаш бо ажыл өскелерниң салым-чолунга сагыш човаачал, чымчак хамаарылгалыг, шыдамык болурун негеп келир.

/ Чыжыргана СААЯ.

| АДА-ИЕЛЕРГЕ СҮМЕЛЕР |

«Чок» деп чугаалап өөрениили

Чамдык ада-иелер ажы-
төлге «чок» деп чугаа-
лап шыдавас, ындыг
чүүл чедишкинниг киж
болурунга шаптыктаар.
Бир эвас ажы-төлүвүс
алызында барып, ки-
жизиг, чедишкинниг
кижилер болзун деп
бодаар болза, чамдык
таварылгаларда «Чок»
деп чугаалаары чугула.

Бо удаада «Чок» деп чугаалаарының алды хуулгаазын аргазын көрээли.

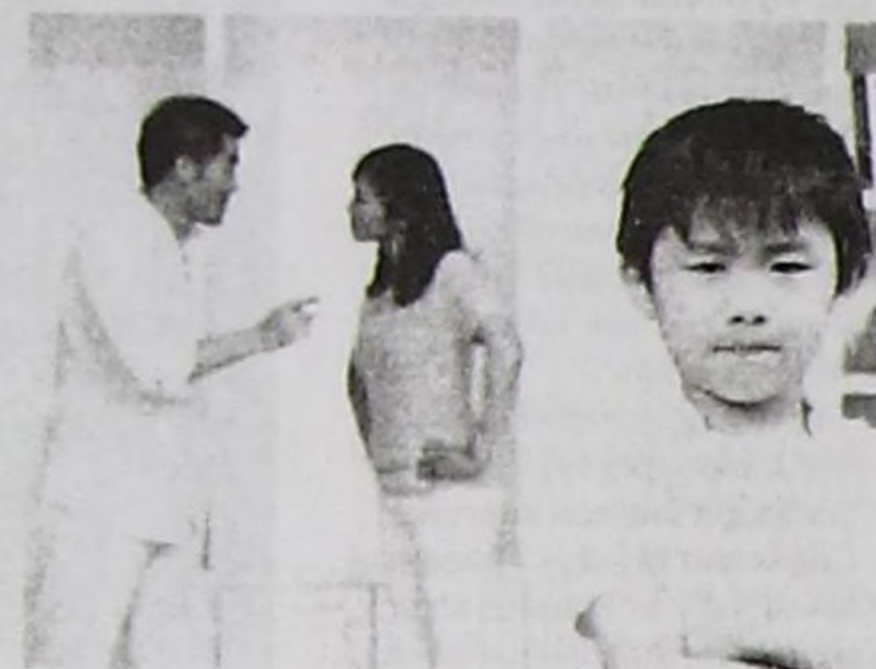
Бирээде,
«Чок» депкен
болзуңарза, бода-
лыңарны өскөртпөңөр.
Турум болуңар. Ийиде,
«Чок» дээрин кызы-
гаарлааш, «Ийе» дээрин

көвүдедиңер. Үште, «Чок» дивейн, өске хевирин сүмеленер. Дөрте, чаш уругнуң кичээнгейин өске солун чүүлдерже угландырыптыңар. Беште, байдалды өскертиптиңер. Чижээ-лээрге, чаш кижиниң хунаажып турган чүүлүн, ооң карааның уундан чайладып кааптыңар.

Алдыда, чаш төлүңерниң аажы-чаңының дугайында чугаалажыңар. Шын алдынарын тайылбырлап тура, ынакшылдык база ыяап-ла көргүзүңер.

Ынчалза-даа чүглө
«Чок» дээш хорууру эвес,
а деткири база чугула
дээрзин утпаалыңар.

/ Айдың ОНДАР.

Тыва дыл хүнүнде тыва дылга шиилер

Тыва дыл хүнүнде Кызыл хоорайга чылдың эртер бот-тывынгыр театрлар аразына "Уран чүүлүн күзүшүзү" деп республика чергелиг фестиваль-мөөрей болуп эрткен. Ооң киржикчилери тыва дыл кырынга шиилерни көрүкчүге бараалгаткан.

Беш шак чартык үе дургузунда алды шиини чүгле тыва дыл кырынга — Эрги-Барлыктың, Хову-Аксының, Чадаананың, Алдан-Маадырның, Шагаан-Арыг хоорайның, Мугур-Аксы суурнуң бот-тывынгыр театр бөлүктери көргүскен. Драмаларда болгаш комедияларда ынакшылды, өг-бүлө харылзаазын, акы-дуңмалышкы хамаарылгаларны болгаш социал айтырыгларны көргүскен.

Улуг улустуң бот-тывынгыр театрларының аразына болган мөөрейниң түннелинде Гран-при шаңналын болгаш 30 муң рубльдиң сертификадын Чөөн-Хемчик кожуунуң Мерген-Херел Монгуш аттыг Культура бажыңы "Сес үүлгедиг" деп шиизи дээш алган.

Фестиваль-мөөрейниң тускай шаңналдарын дараазында киржикчилерге ты-выскан: "Тергиин режиссура" деп шаңналды — Мөңгүн-Тайга кожуунуң культура болгаш дыштанылга төвүнүн "Мен дириг мен" деп драмасы дээш

Алдын-Ай Сатка; "Тергиин роль" шаңналды — Мөңгүн-Тайга кожуунуң культура болгаш дыштанылга төвүнүн "Мен дириг мен" деп драмасына кол ролко дээш Милана Биче-оолга;

"Тергиин ийги роль" шаңналды — Шагаан-Арыг хоорайның "Элдеп-шоу" театр студиязының "Диирен" деп комедиясында ролко дээш Алевтина Доржуккайга база Чеди-Хөл кожуунуң "Таңды-Уула" Культура бажыңының "Кыйгы" деп драмада ролко дээш Айрана Эренчинге; "Поэтиктиг дыл" шаңналды — Эрги-Барлык суурнуң улусчу театры "Ынакшыл болгаш килең дугайында ыры" деп драмасы дээш; "Чидиг социал теманы сойгалааны дээш" шаңналга — Алдан-Маадыр суурнуң Самбакык аттыг бот-тывынгыр театрының "Амыдыралдың эскиттери азы ховунуң "Хамнаарактары" драмасы төлептиг болган.

Чурукту болгаш медээни ТР-ниң Культура яамызындан алган.

Кымдан артык артистер — уруглар

Эрткен хүннерде Тываның күрүнениң ойнаар-кыстар театрына "Театр — это мы" деп V республика чергелиг уругларның театржыткан чогаадыкчы фестиваль-мөөрейи болуп эрткен. Ону ТР-ниң Культура болгаш Өөредилге яамыларының деткимчези-биле эрттирген. Кол организакчылары Тываның күрүнениң ойнаар-кыстар театры биле Республиканың немелде өөредилге төвү болган.

Фестиваль республиканың аңгы-аңгы булуңнарындан келген театр уран чүүлүгө сонугалдыг уругларны каттыштырып турары өөрүнчү. Бо чылын фестиваль-мөөрейге Кызыл хоорайдан болгаш беш кожуундан 100 ажыг бичии артистерни хаара туткан 6 коллектив дараазында шиилерни көргүскен:

«Даш-Чүрек», «Өскүс-оол» (Ак-Довурак хоорай), «Сөөлгү тулчуушкун» (Кызылдың 12 дугаар школазының театр студиязы), «Зайка-Зазнайка» (Кызыл кожуун), «Буяныг араатаннар» (Мөңгүн-Тайганың Кызыл-Хаяда уругларның уран чүүл школазы), «Дары волхвов» (Таңдының Балгазындан), «Приключения пингвиненка Лоло» (Чеди-Хөлдүн Хову-Аксы школазының «Артхаус» театр студиязы).

Бичии артистерниң чаптанчыг оюн-көргүзүүн дараазында жюри үнелеп көргөн:

Светлана Мунзук (Тываның В.Көк-оол аттыг Национал хөгжүм-шии театрының архив чыыкчызы), Чодураа Донгак

(ТР-ниң Өөредилге яамызында немелде өөредилге болгаш кижизидилге айтырыгларының талазы-биле килдистиң консультантызы), Айдыс Чадамба (Тываның күрүнениң ойнаар-кыстар театрының уран чүүл удуртукчузу), Алина Монгуш (Республиканың немелде өөредилге төвүнүн директорунуң оралакчызы), Виктория Монгуш (Тываның күрүнениң ойнаар-кыстар театрының литература-чогаал килдизиниң удуртукчузу).

Жюрииниң шийтпирлээни өзүгээр дараазында тиилекчилерни үндүргөн:

I-ги чаданың лауреады — Таңды кожуунуң Балгазын школазы; II-ги чаданың лауреады — Чеди-Хөл кожуунуң Хову-Аксының школазы; III-кү чаданың лауреады — Мөңгүн-Тайга кожуунуң Кызыл-Хаяда уругларның уран

чүүл школазы болган.

"Тулган кыс роль" деп номинацияга Ак-Довурак хоорайда "Өлчей" лицейиниң сургуулу Дамырак Шырып кырган-ава ролюн күүсеткеш, тиилекчи болган.

"Тулган эр роль" деп номинацияга Кызыл кожуунуң "Эврика" немелде өөредилге төвүнүн шиизинде бөрүнүн ролюн ойнаан Дидим-оол Даржай төлептиг болган.

"Тергиин башкылаашкын ажылы" деп номинацияга Кызылдың 12 дугаар школазының башкызы Роланда Маадыр-оол тиилекчи болган.

Фестивальдың тиилекчилери дипломнар, акша шаңналдары болгаш өртектер белектерден аңгыда, "Океан" Бүгү-россияның уруглар төвүгө дыштаныр сертификаттарны алган.

Чылдан чылче школары аразында театр уран чүүлү улам-на нептереңгей болуп, бичии артистерниң шииде рольдарны ойнаары улуг улустан дудак чок апар чыдарын фестивальдың организакчылары болгаш жюри кежигүннери демдеглээн.

Медээни болгаш чуруктарны Тываның күрүнениң ойнаар-кыстар театрындан алган.

Арынны Сорунза МОНГУШ белеткээн.

Төрөл чонунуң чогаалчызы

Чаңгыс чер чурттуум чогаалчы Александр Даржай-биле Булуң-Терек, Чаа-Хөл чораанывыста, Дөргүн-Аксы деп черде бедик эвес туруг баарында хадыңчыгаштар, шеттер, талдар аразындан агып үнүп чыдар кара-сугга машинаны албан доктаадыр кижилер. "Төрзэн хемивистиң суун пақтап аалы" дээр. Оон "Чаа-Хөл хемим" деп шүлүүнде

Чаа-Хөл хемим,
Чалгыгларың шуудуп
алгаш, чүрээм өттүр
Шааладыр шуралыктап
агып тур сен.

О, Чаа-Хөл!
деп одуруглар шүлүкчүнүң чүрээнге, ол соок кара-сугну суксун хандыр пақтап турда, тывылган чадавас боор оң.

Александр Даржайның "Кылаңнашкан дамдылар" деп шүлүктөр номунда үш одуруг шүлүк бар. Булуктарга алзыйыткан төрзэн суурум – Булуң-Терээм, мени манаан авам ышкаш, Оруктува карак салбайн туру-ла боор.

Тываның улустуң чогаалчызы Александр Даржайның чогаалдарын эң-не сонургап номчуур кижилер, оон авазы ышкаш, эргим сууру Булуң-Теректиң чурттакчылары чаңгыс чер чурттууглары дээрзи чугаажок. Ынчангаш шүлүкчүнүң 80 харынга тураскааткан "Ханы ынак төрзэн өргээм – Чаа-Хөлүм" деп номчулга конференциязы чогаалчының төртүтүнген хүнүнүң бүдүүзүнде, ноябрь 2-де, Булуң-Терек суурнуң

Культура бажыңга бир янзы чылыг-чырык сагыш-сеткил хөөнүңгө эрткен. Александр Даржайның чогаалдыкчы чоруунга сонургалдыг, шүлүктөрүн номчуурунга ынак кижилер Чаа-Хөл кожуунуң шүптү суурларындан аңаа чыгып келген. Чогаалчының шүлүктөрүн номчуурундан, оон шүлүктөргө бижзэн ырыларны ырлажырындан аңгыда, Александр Даржайның чогаалдарының маадырлары Булуң-Терек суурнуң чурттакчыларының дугайында сактыышкыннар дыка солун болган.

Александр Даржайның "Хүн чөөн чүктен үнер" деп чечен чугаазының маадыры Тарзанның чогаалчының чаңгыс чер чурттууглары сактып чугаалашканын. Тарзан 1950–1970 чылдарда Булуң-Терек суурга чурттап чораан. Ол шагдагы Чаа-Хөл районга ону танывас-билбес кижилер чок. Ады Дүпчүр, шолазы Тарзан деп оолдун омур-хевирин Александр Даржай чогаалында чырык кылдыр көргүскенин Светлана Ховалыг кысказы-биле сайгарып чугаалаан.

Бичиизинде Тарзан-биле канчаар ойнап, хемге эштип, балыктап, каттап чораанын конференцияның киржикчилери улуг назы-харлыг кижилер дыка чылы-биле сактып турдулар. Дүпчүрнүң угааны арай багай-даа болза, аажы-чаңы оожум, эвилең-ээлдек, хөйлеңинге хөй-ле янзы-бүрү хөрек демдектери астып алып оол чораан. 1960 чылдарда "Тарзан" деп кинону Булуң-Теректиң клувунга каш-даа катап көргүскен. Кинонун маадыры Тарзанның шимчениринге, кылаштаарына

Дүпчүрнүң кылаштаары, шимченири дөмейзимээр боорга, школаның склад эргелекчизи Василий деп орус кижилер ону "Тарзан" деп шолалап каан. Тарзан Булуң-Терек суурнуң дуза херек чурттакчыларына, школаның интернадының поварларына дузалажыр, ыяш чарар, суглаар дээш өске-даа ажилдарны кылыр. Ынчангаш поварлар Тарзаны чөмгөрип каар турганнар. Төрелдериниң, чонунуң аразына Тарзан ынчаар чурттап чораан.

Келир үениң чогаалчызы Александр Даржай 1962 чылда школаны дооскаш, колхозка тудугжулап, фермага хаваннар ажаап, Аймырлыг биле Терезин суггарылга бугаларын казып, кандыг-даа ажилды кылып чораан.

Хаяалыг-Даг
кадырындан хая бузуп,
Хараган сөп,
Аймырлыгга
буга казып,
Кадыг ажил берге аарын
билип өстүм.

Оон кады ажилдап чораан кижилери сөөлүндө барып Александр Даржайның чогаалдарының маадырлары апарган. Оларның бирээзи Нордук угбазы. Оон дугайында шүлүктө мындыг одуруглар бар.

"Төрзэн сууруң Булуң-Терээм дугайында
Төөгүп бер!" – деп дилээр
болза, эге баштай

Салааларын сорбуландыр
чугай чип каан
Чаагай чолдуг Нордук
угбам сактып кээр мен.
Номчулга

конференциязының киржикчилери Нордук угбайны база сактып чугаалажып шаг болганнар. Чогаалдарының маадырларының омур-хевирин Александр Даржай дөзевилеп чуруп алган Булуң-Терек суурнуң өске-даа чурттакчыларының дугайында дыңнаары, эң ылаңгыя аныктарга дыка солун болган.

Тываның улустуң чогаалчызы Александр Даржайның 80 харынга тураскааткан "Ханы ынак төрзэн өргээм – Чаа-Хөлүм" деп номчулга конференциязы чогаалчының шүлүктөри болгаш проза чогаалдары төрзэн чурту, төрөл чону-биле тудуш дээрзин көргүскен.

Александр Даржай төрзэн чурту Булуң-Теректи кажандаа утпайн чораан.

Өскөн черим саарыын
сактып келгенимде,
Өле баштыг, кырый
берген ашак эвес,
Кызыл-даван хензиг
оолак апаар-дыр мен.

Ш.СУВАҢ.
Авторнун тырттырган
чуруктары.

Уран чүүлдүн дүнүнде

Ноябрь 3, 4 хүннеринде "Уран чүүлдүн дүнү" акция Россияның бүгү регионнарына эрткилзэн. Чылдың эртер бо акцияга Тыва база каттышкан.

Тываның Алдан-Маадыр аттыг Национал музейинге чарлаттынган акция-биле хөй хемчеглер тематиктиг булуң бүрүзүңгө эрткилзэн. Оларның бирээзи "Афганистан: үе бисти шилип алган" деп музейиниң үшкү

кадында залга тускай шериг операциязының хоочуннары-биле ужуражылга болган. Ону сонургап келген улуг-биче улус амгы үеде шериг албанныгларның хеп-сыны,

тускай шериг демдектери, шевроннарының делгелгезин көргөн. Ол ышкаш музейиниң удуртулгазына "Нет уз святее товарищества" (Эжишкилер найыралы дег ыдык чүве чок)

деп номнун ийиги томун байырлыг байдалга дамчыдып берген.

Чылдың болур акция хөй кижини хаара туткан. Аңаа бүдүн өг-бүлелерден эгелээш, школачылар чүгле Кызылдан эвес, кожууннардан база класс аайы-биле мөөң-мөөң келгилзэн. Болган хемчег-

ге ТШО-нун хоочуннары Чимит Саая, Ачыты-Мерген Шожал болгаш Эртине Кара-Сал, "Ада-чурт камгалакчылары" фондунун Тывада салбырының удуртукчузу Мерген Кызыл-оол киришкен.

Үстүндө адаанывыс номну музейиниң директорунун ора-лакчызы Светлана Түлүшке дамчыдып берип тура, ында ТШО-нун 43 киржикчизиниң дугайында бижип турарын дыңнаткаш, Ада-чурт камгалакчыларының чырык адын, оларның кылган маадырлыг чоруун келир салгалдар утпас болуру чугула деп, Мерген Кызыл-оол чугаалаан.

Аңаа келген өөреникчилер ТШО хоочуннарындан сонургаан айтырыгларын салып, шериг хепти тудуп, кедип шенеп-даа турганнар.

Бистиң корр.

Медээни болгаш чуруктарны интернет четкизинден алган.

| САКТЫЫШКЫН |

Ырың дыңнап артып калдым

«Мерген-Херел Монгуш биле Чадаана хемниң хини тудуш» деп чоннуң деңнелгези анаа-ла эвес тыптып келген. Чоон дыттыг, чурумалдыг Чадаананың оглу төк кээп дүшкен черин, хемин алгап ырлап чорааны-биле үстүнде деңнелге тыптып келгени чу-гаажок.

Баян-Дугай чурттуг Мажаа Монгуштуң Чаңгыс-Хадында кыштаанга 1950 чылдың соок кыжынында кончуг орлан-шоваа оолак төртүтүнген. Огунуң чечен-мергени чонунга херелденип чырыырын оштап, билген-даа ышкаш, Мажаа Чамыянович оглу Мерген-Херел деп адап алган.

Мерген-Херел Монгушту уктуг ыраажы дээр кончуг шын. Оң аказы Мажаа Монгушту база Устүү-Хүрээге ажилдап чораан кырган-ачазы, моол лама Артык эмчини (Чамыян) кайгамчык ырлаар дээр. Аказы Мажаа Монгуш «Ленинчи орук» солунуң идепкейлиг бижикчизи, чечен-мерген сөстүг кижиге чораан. Мерген шүлүк-даа бижий тыртыптар, чечен-мергенин ачазындан-на дөззөн турган боор.

Мен Мерген-Херел Монгуш-биле Чөөн-Хемчик кожуунуң культура килдизинге хөй чылдарда кады ажилдап чораан бис. Кожуунуң культура ажилдакчылары кожуунуң суурларынче, Моолче безин, удаа-дараа үнүүшкүннерни кылып, солун концерттерни бараалгадып чордувус, Мерген-Херел-биле кады чоруурга, омак-хөглүг, оюн-баштак чаңы-биле бир-ле солун чүүлдерни хөөрээр, улустуң сеткилин хөглөдиптер, орукка үргүлчү

ырлап чоруур, кайгамчык солун кижиге болгай.

Мерген-Херел Мажаа-евич чаа ырыларының аялгазын чогааткаш, биске, культура ажилдакчыларыңа, ырлап бергеш, эш-өөрүнүң үнелелин алыр турган, «Курай-курай» деп ырының аялгазын чогааткаш, чараш үнү-биле көдүрлүүшкүннүг күүседип бээрге, «Кайгамчык чараш аялга-дыр!» — деп, бедик үнелелди берген бис. Оң соонда-ла ол ыры байыр-найырда чаңгыланар чоннуң ынак ырызы апарган.

Культура ажилдакчылары концерттиг үнүүшкүннерни кылып чорааш, солун болгаш каттырынчыг-даа, кандыг-даа таварылгаларга таваржып турганывысты сактып олур мен. Бир-ле катап, 80 чылдарның төнчүзүндө, Моолга Увс аймактың Сагил сумузунга Чөөн-Хемчик кожуунуң культура ажилдакчылары концерт көргүзүп, аалдап четкен бис. Кады-кожа моол чон, көрүкчүлөр бисти дыка эки хүндүлөп хүлээп алганнар. Олар тыва чоннуң уран чүүлүн аажок сонугурап көргөннер. Эң ылаңгыя ыраажы Мерген-Херел Монгуш ырлаарга, адыш часкаашкыннары диңмизээр. Оон Мерген-Херел бир ырызын ырлаар деп турда, баянчы эжи Анатолий Балчыырак билбейн, өске нота-биле эгелептерге, Мерген-Херел будалы берген. Ырлап дооскаш, Мерген-Херел Анатолийге: «Чүге өске тональность-биле эгеледиң? Мени чон мурнунга багай ырлазын дээш ынчалдың бе?» — дээш, эжинге хорадап-даа турар чүве ийин. Бо таварылга Мерген-Херел Монгуштуң

ыры бүрүзүн күүседирде, көрүкчүлөр мурнунга бедик харысалгалыын бадыткап турар ышкажыл.

База бир таварылга. Чыраа-Бажы суурга Культура бажыңыңа директорлап турган мен. Ынчан күштүг, күчүлүг күрүневис СССР-даа дүшпээн, 70 чылдар үези турган. Чыраа-Бажы суурга кожуун төвүндөн Мерген-Херел баштаан баянчылар, бот-тывынгыр элзэн каш артистер концерт үндүрүп келген. Мен-даа оларны «Чыраа-Бажы» совхозтуң хову бригадазынче, тараа ажаап турар комбайнёрларже чедире бердим. Совхозтуң аныяк агроному Дамчат-оол Монгуш: «Тараа ажаап чадап турда, концерт деп чүңер чүвөл? Күрүнениң даалгазын, планны кым күүседир чүвөл?» — дээш, чөпшээрес, кара шорумындыг. Ынча дээш фургон «Москвич» машиназын мунупкаш, бригада төвү чоруптарга, дүвү далаш-биле концертти көргүзүп эгелей бердивис. Концерт орту кирип чорда, Мерген-Херел ыяңгылыг үнү-биле бир ырыны ырлап эгелзэн. Ынчап турда, бир кижиге: «Дарга халдып чоруп ор!» — деп алгырап орта, Мерген-Херел корткаш, ырызының сөзүн-даа утупкан, шак дүшкен. Комбайнёрлар комбайннарынче маңнажыпкан, бис-даа тараа шөлүндөн дезипкен бис.

Мерген-Херел Монгуш эш-өөрүнүң өөрүшкү, муңгаралын бир деңге үлежир, берге байдалда оларны кагбас, холун сунуп, дузалажып кээр кижиге. Чаңгыс чижекте кириейн. Кожуунуң баянчылары аразында суг акпас эдержир, аажок эп-найыралдыг

улус. Оларның бирээзи кыс баянчы Федосья Чодуровна Ооржак хөй чылдарда Бажың-Алаак, Хайыракан суурларга культура бажыңнарыңа ак сеткилдиг ажилдап чораан. Алыс боду чугаакыр, чончу, үргүлчү каттырып чоруур, омак-хөглүг кыс болгай. Хайыракан суурга келгеш, Сергей Бадарчы-евич-биле өг-бүлө тудуп чурттап, Саттарның ынак кенни чораан. 1990 чылдарда Федосья Чодуровна хенертен эмнеттинмес аар аарыгдан аары берген. Орундан туруп албас боду баяныңа ойнап чыдар кижиге болгай. Амыдыралының сөөлгү хуннеринде эгин-кожа эдержип чораан баянчы эштери Мерген-Херел Монгуш, Анатолий Балчыырак, Борбаанды Маадыр-оолга сөөлгү чагыын берген: «Эргим, хайыралыг эштерим, мени сөөлгү оруумче ынак чуртум, эргеленип ханмазым Чадаана дугайында ырлардан ырлап тургаш, үдээр силер». Шынап-ла, баянчы үш эжи «Чадаананы» уяранчыг кылдыр ырлап тургаш, эжин үдээннер, Федосья Чодуровнаны ажаап турувуста, Мерген-Херел Монгуш: «Ам дараазында мээң ээлчээм чоокшулап орам» — дээш, дыңнаан бис. Каш чыл эрткенде, Мерген-Херел Монгуш мөчээң.

Культура ажилдакчылары шак мынчаар эдержип, ажилдап, чурттап чордувус. Чазык-чаагай арын-шырайын көрбес-даа болза, чараш ырларың дыңнап артып калдым, дуңмам Мерген-Херел.

/ Виктория ПЮРЮНА,
ТР-ниң культуразының
алдарлыг ажилдакчы-
зы, Чадаана хоорайның
хүндүлүг хамаатызы.

ОКТАБРЬ 30 — ПОЛИТИКТИГ
РЕПРЕССИЯЛАРГА
КОГАРААННАР ХУНУ

Улуг-Шоол

1930–1940 чылдарда Тывага болган политиктиг репрессиялар үезинде «контрларны» кааа боолап турганыл? Бо кударанчыг төөгү амды-гаа чедир харыы чок.

1990 чылдарда Чазактан база эрге-хоойлу камгалаар чогуур черлерниң ажилдакчылары «контрларны» боолап турган черден оларның мөчү-сөөгүн тывар дээш, Бүрөн ховузун кезек шинчилеп көргөннер-даа... Түңнелинде, оон чүнү-даа тыппааннар. Чүге дизе элзениниг хову далай ышкаш чалгып чыдар болгай. Ынчангаш ол истелге черлериниң «бажының аары» болуп амдыгаа чедир артып калган.

Ам маңаа Улуг-Шоолдун элзенин-ринге «чоннуң дайзыннары, контрларны» боолап турганын каксы бижир боодадым.

Кандыг-даа кем-херек үүлгедиглери кижилер-биле холбашкан болур. Ынчангаш Улуг-Шоолга боолаашкыннарың херечилерин чугаалаарга мындыг.

1939 чылдың беш айда Санчай (Оюн) Балчыма оглу Сүлдем-оолдун ада-иези, акылары Ээрбектен Улуг-Шоолга, Оюн Аваа, чылгычы чолдак Эрби сугларның аалдарының чоогунга көжүп келгеннер. Улуг-Шоол ынчан көшкүн аалдар чайлаглаар шынаа турган.

Ол шагда үстүнде Сүлдем-оол честей сес харлыг тургаш, акылары Биче-Дагба, Улуг-Дагба олар-биле хой кадарып чорааш, «контрларны» Улуг-Шоолдун Маңган-Элзениге, Чолдак-Терекке боолап турда, каш-даа көргенин меңээ чугаалаан.

Ынчаарга 1938 чылда «контр-революшчулар», «япон империалистерниң, илчирбелиг ыттары» ТАР Сайыттар Чөвүлелиниң даргазы Сат Чүрмит-Дажыны, ТАР Биче Хурал Президиумунуң даргазы Адыг-Түлүш Хемчик-оолду, ТАР Күрбанкызының даргазы Оюн Данчайны база ТАР-ның Бир дугаар Күрүне прокурору мээң даайым Кара-Сал Бириңлейни дээш шупту 9 кижини Улуг-Шоолдун Маңган-Элзениге боолааннар. А 1941 чылда «контрреволюшчу» дээш Барыын-Моолга Хомду дайыныңа киришкен мээң кырган-ачам Манчын-Мээрени (Банчен-Мээрэн), латинчиткен бир дугаар тыва бижиктин үндезилекчизи акым Монгуш Лопсан-Чимитти база Улуг-Шоолга боолааннар чадавас. Чүге дээрге ол шагда Кызылдан кээр машиналар оруу Таңды, Эрзин, Тесче база барыын кожууннарже Хүрже-Дааның эдээ-биле чоруур турганнар. Шак моон Бархан-Даа ырак эвес. Ынчангаш Улуг-Шоолче баар орук НКВД-ниң «ногаандыктарыңа» (баш кезикчилери) эптиг бооп турган-дыр.

Шак ынчаар Улуг-Шоол ховузунга, та чеже кем-буруу чок актыг кижилер амы-тынындан чарлып, бооладып өлүрткен.

Үстүнде ханныг репрессияларның кижикчилери кандыг-даа харысалга албааннар. Олар Тывага политиктиг шаажыалдардан өске чүдүлгө-даа, хоойлу-дүрүм-даа чок чурттап чорааннар.

/ Шулуу КАРА-САЛ,
иштики херектерниң хоочуну.

Ном саңы

Мөрен суурнуң ном саңының ажилдакчыларының чогаадыкчы, тывынгырын, ажилыңга бердингенин көрүп тур мен. Олар школачыларга болгаш хоочуннарга янзы-бүрү солун хемчеглерни организаптап турарлар.

Суурнуң школачылары күскү дыштанылгазында ном саңыңа барып, чаа номнарны бижидип ап, номчулга залыңа солун-сеткүүл, номнар номчуурундан аңгыда, телевизорга мультфильмнерни-даа көөр, оюннар-даа ойнаарлар. Бичии уругларның назыныңа дүүштүр солун номнарны номчааш, утказын тайылбырлап бээрлер. Бо бүгүнү библиотеканың

ажылдакчылары эргелекчизи Доли-та Ликтановнаның удуртулгазы-биле организаптап турар.

Школачылардан аңгыда, ном саңының доктаамал бижикчилери улуг назылыг хоочуннарга база солун хемчеглерни удаа-дараа эрттирип турар.

Улуг-даа, бичии-даа кижилерге ном саңының ажыы улуг деп көөр-дүр мен. Ылаңгыя бо үеде чаш ажы-төл, харын-даа улуг кижилер безин, телефон-нардан адырылбайн баар болгай. Ажы-төлдү ном номчуурунга чаңчыктырып, өөредиглиг оюн-тоглаа

эрттирери ажыктыг болбайн канчаар. А улуг назылыглар солун-сеткүүл, номнар номчуурунга черле ынак. Ном саңында оларның номчуксаары солун-сеткүүлдер, номнар шупту бар.

Ынчангаш Мөрен суур-

нуң библиотеканың ажилдакчылары кыстарга буянныг ажил-ишти кылып чорууру дээш өөрүп четтиргенивисти илереттис.

/ Чечекмаа САДИ,
ТР-ниң алдарлыг ажил-чыны.

Мөрен суур.

Тываның төөгүзүнче ады кирген

Маады Лопсан-Осур — Тыва күрүнестин баштайгы удуртукчузу. Ол 1876 чылда Туран хоорайның чоогунда Билелиг деп черге төрүттүнген. Ол бичиизинден тура сонугарак, эрес-кежээ, угаан-сарыылдыг, ээлдек-чаагай сеткилдиг оол болуп өзүп келген. Ол баштай Тожу, оон улаштыр Моолдун Кандан хуээзинге өөренип алган. Шажын-чүдүлге архивинден билдингени, аңаа Куулар Дондук-биле кады өөренип турганнар. Тываже чанып келгеш, лама башкылавышаан, Бии-Хемниң чаңгызы болуп ажилдаан. Аңаа көжүп келген орус чон-биле кожа-хелбээ чурттап, ол үениң бурунгаар көрүштүг Иннокентий Сафьянов, Павел Медведев суглар-биле найыралдыг турган.

1918–1921 чылдарда соңгаартан дезип келген актар биле кызылдар демисе-жип турган. Ооң-биле чергелештир бай кулактар кызыл партизаннарга удурланган. Ол берге үелерде тыва чон кызылдарга дузалажып, чаа совет төрээже угланып эгелзэн.

1921 чылдың август 13–16 хуннеринде Суг-Бажынга (Кочетов) бүгү Тываның тургузукчу хуралы болган. Аңаа Бии-Хемден Маады Лопсан-Осур, Сайын-Белек (Оюн Күрседи), Чооду Соскар-Барма төлээлеп барган. Оларны бөдүүн араттар база үдеп, соңгуур эргелиг кады чорааннар. Орус хамаатылар И. Сафьянов, П. Медведев, С. Кочетов, Г. Стремнев, Я. Чугунов дээш 18 киж аңгы делегация чораан.

Ол хуралдың президиумунга 11 киж соңгуткан, оларның аразында Маады Лопсан-Осур, Оюн Күрседи база кирген. Хуралдың даргазынга аныяк ноян Буян-Бадырғы, секретарынга Дарыма (оюннар кожуунундан) соңгутканнар.

Маады Лопсан-Осур үш дылды эки билер болгаш, орус, тыва, моол төлээлерге очулдурукчулап идепкейлиг тайылбыр ажылын чорудуп турган. Россиядан келген 22 пункттулуг Конституцияны тыва дылче очулдуруп, тайылбырлап, хүлээп ап турда, хурал бир хүн узамдыга берген. Лопсан-Осур Россияның деткимчези-биле Тываның девискээри бүдүн-бүрүн, хамаарышпас күрүне болуп, хөгжүүр ужурулуг деп, чонну кыйгырып, углап-баштап турган.

Хуралдың түннелинде Тыва Арат Республика тургустунган, баштаар черни бүгү-ниити төп чөвүлел деп адаан. Төп чөвүлелдин кежигүннеринге 7 кижини соңгаан: Буян-Бадырғы, Дамдын, Ёнзак, Лопсан-Осур, Соднам-Балчыр, Тоңмут, Чымба.

Чаа чазактын даргазынга Соднам-Балчырны, келбээн-даа болза, арттырып каан, чүге дээрже ол салгал дамчаан Амбын-Ноян болгай. Ынчалза-даа Соднам-Балчыр ол дүжүлгеден ойталап, аарып турар болгаш, ажилдап шыдавазын бижип, дыңнаткан.

Арткан алды чагырыкчы кожууннарынга ажилдап турганнар. Туранга Лопсан-Осур база чоок кожууннардан Оюн Ажыкай (Таңды), Тоңмит (Тожу), Дамдын (Салчак), ырак кожуундан Монгуш Нимажап (Буян-Бадырғының төлээзи, дагыныкчы башкызы) ынчаар ажилдап эгелзэннер. Белогарск деп бичии суур ол үеде актар биле кызылдарның тулчуушкуну болуп турда, өрттенип калган турган. Чазак чери 1924 чылда ынаар көшкен.

Тываның баштайгы удуртукчулары — мергежилдик чагырыкчылар боорда, эртембилиглиг лама башкылар болгаш, ол берге үелерде чонну билдилиг удуртуп турганнар. Акша-шалаң деп чүве турган эвес, чазак боттарының

өнчү-хөреңгизи-биле ажилдап турган. Ол үениң эң-не бай кижизи Оюн Ажыкай дузааргак, чүве билер, хүндүткелдик киж турган деп сактыышкын артып калган.

Ынчап турбуже, ол-ла үеде «эмин эрттир революсчуй» берген улус тыттып келген, партизаннап суг турганнар. Лопсан-Осур оларны далаш-биле чүве кылбас, чаа чуртталгаже белеткенип алгаш, чоорту кирер, баштай чонну өөредир, сургаарын чугаалап турган. Чоннуң сагып чораан ёзу-чаңчылдарын, сагылгачурумун, шажын-чүдүлгезин арттыраын чугула деп демдегелеп турган. Демгилери ону феодализмниң артынчызы дээр болган.

Лопсан-Осур Хадын суур чоогунда Хааглыг-Алаак деп черге удуртукчуларга база идепкейлиг аныяктарга социал-политиктиг курстар ажыдып алгаш, боду башкылап өөредип турган.

1922 чылдың февраль 28, март 1-де Тываның арат революстуг намының I съездизи болган. Чазактын бирги даргазынга база чаа тургустунган намың чингине секретарынга Лопсан-Осурну томуйлаан. Маады Лопсан-Осур эш-өөрү-биле Тываның хөгжүлдэзи дээш улуг ачы-хавыязын харам чокка өргүп, совет Россия-биле харылзааны улам бижылап ажилдап турганнар.

1923 чылдың июль 6-да ТАРН-ның II съездизи болган. Ол съездиге Маады Лопсан-Осурну чаа реформага удурланып турган деп барымдаа чокка буруудаткаш, кады ажилдап турган эш-өөрү Оюн Ажыкай, Демир-оол, Дарма-Базыр, Ёзуту дээш өске-даа эштери-биле партиядан үндүргеш, бүгү-ле албандужаалдарындан дүжүрген, өнчү-хөреңгизин хавыргаш, политиктиг болгаш хамааты эргезин казаан. Съезд соонда эргиде эрге-дужаалдарның демдектери болур чинзе,

одага, алдын-доос чүүн улус көрүп турда, өрттедипкен. Ооң соонда идепкейжи аныяк кыстарның чараш чаштарын каасталгазы-биле кады кезип, одагже октап, өглер эжиин аъттан-даа дүшпейн, кымчы сывы-биле ажыдып алгаш, чугаалажып-даа турар апарган.

Лопсан-Осур чувениң байдалы бергедеп турарын билгеш, Аржаан суур чанында Көшпей деп черге көже берген. Ында Сорунзалыг тейниң куйунга мөргүл кылып тейлээр турган. Ооң өг-бүлезиниң дугайында билдингени, өөнүң ишти Хүт чурттуг, чаңгыс Шываң-Көк дээр оолдуг турганнар. 1908 чылда Туранга орус школа ажыдыптарга, оглу бир тыва оол-биле өөренип киргеннер. Шываң-Көк эр апаргаш, Чолдак-кыс Чыргалаң уруу-биле өгленген. Чыргалаң дээрзи Өөк шынаазы чурттуг, хөй ажы-төлдүг ирей чораан. Шываң-Көк биле Чолдак-кыс үш оолдуг чорааннар, улуунуң адын Хөвээжик дээр.

Элзэн болганда, Лопсан-Осурну кадайы база чаңгыс оглу Шываң-Көк-биле Чаа-Хөл кожуунуң Урбун Кашпалда Чинге-Хем деп киж четпес муңгаш тайга-таскылче шөлүпкен. Ол черге ийи шагдаа чедирип келгеш, ында чурттап турар каш-ла санныг аңчы араттарга: «Бо «контр» киж-дир, хайгаарап туруңар. Чогуур черлерге дамчыдар эвесле» — деп сагындырып кааш барганнар. Ол черниң хоочун чурттакчылары бөдүүн араттар шөлүттүрген улуска чадыр бажың-даа тутчуп, саар инек-даа бергеннер. Лопсан-Осур чер иштинде кайда суг барын-даа көөр-билер киж болган. Ак-Дөң деп черге кудук-даа кастырып алганнар. Чер-чуртунга тургаш, Шивилиг, Суглуг-Оо, Кудургун дээр аалдарга база кудук кастырган, оларны ам-даа малчынар ажылап турар.

«Лопсан-Осурнуң кадайы ол черге дегдиргеш, чок апарган, оглу та канчанган, ону билбес мен» — деп, башкылап чораан Долгар Балчырооловна Кыргыс сактып чугаалаан.

Лопсан-Осурнуң чаңгыс

оглу Шываң-Көк Бии-Хемге артып калган кадайы Чолдак-кысче, үш оглунче 3-даа удаа дургуннап, дезип келген. Ынчалза-даа ону демей-ле туткаш, сөөлүнде Кызылга кара-бажыңга чыткан улустуң идик-хевин чугдуруп тургаш, оон Барыын-Хемчикке шөлүптөргө, олчаан барган. 1960 чылдарда райпога аът ажаап тургаш, чок апарган деп сураа дыңналган.

Амгы үеде Лопсан-Осурнуң салгалдарының дугайында чүү-даа билдинмес.

Лопсан-Осур Чинге-Хемге чааскаан арткаш, арбан даргазы Тюлюш Кара-оолду дилээрже, ол бээрледип, Куйлуг-Хемче көжүрүп эккеп каан.

Чогаалчы Октябрь Туң-оолдун чугаалааны: бичии тургаш, Куйлуг-Хемниң Ак-Хая деп черге кырган-авазы сугга турган. Кырган-авазы эртениң-не шайын Куй уунче чажып, тейлээр турганын сактыр. Бир катап улуг оолдар эдерип ол Куйга четкеш, бакылаарга, ында маспактанып олуруп алгаш, мөчүй берген кижиниң мага-бодун көргөн.

Чоокта чаа Анчакай Чадамбаевич дээр күш-культура башкызы Лопсан-Осурнуң сөөгүн тейлеп олурганы Куй баарында ажааган деп улуг улузундан дыңнаанын чугаалаан.

Маады Лопсан-Осурнуң дугайында аңгы-аңгы чылдарда журналистер, чогаалчылар чугаалап-даа, бижип-даа чорааннар.

Тываның баштайгы даргазы Маады Лопсан-Осурнуң дугайында «Тываның төөгүзү» (II том), «XX вектиң Тываның алдарлыг кижилери» деп күрүне номнарында кирген.

Буянның ажылды кылып чорааш, кызагдалга таварышкан, берге үүлени эрткен улуг киживис Лопсан-Осур Далай-ович Маадының чырык адын мөңгөжидип, ооң ажилдап, чурттап чораан черинге, Туран хоорайга тураскаалын тургузуп каарын чонувус, даргаларывыс демнежип кылып боор деп идегедивис.

Татьяна КЫЗЫЛ-ООЛ,
Тываның алдарлыг эмчизи, хоочун.

| ЧАРЛАЛ, РЕКЛАМА |

Аудионика
Специализация по слуху

ЦИФРОВЫЕ СЛУХОВЫЕ АППАРАТЫ

БЕСПЛАТНАЯ ПРОВЕРКА СЛУХА

- ГАРАНТИЯ И СЕРВИС
- ИНДИВИДУАЛЬНАЯ АДАПТАЦИЯ
- КОНСУЛЬТАЦИЯ ПО ПОЛУЧЕНИЮ КОМПЕНСАЦИИ ОТ ФСС

ПРИ ОБРАЩЕНИИ В ФЕДЕРАЛЬНУЮ СЕТЬ КЛИНИК СЛУХА «АУДИОНИКА» В ТЕЧЕНИЕ ОКТЯБРЯ 2024 ГОДА — СКИДКА НА СЛУХОВЫЕ АППАРАТЫ ДО 30%*
Подобрать акции можно уточнить по телефону 8 800 555 5078
*Количество аппаратов ограничено

ЗАПИСЬ ПО ТЕЛЕФОНУ
8 (3942) 226-226
ул. Ленина, 47

ИМЕЮТСЯ ПРОТИВОПОКАЗАНИЯ. НЕОБХОДИМА КОНСУЛЬТАЦИЯ СПЕЦИАЛИСТА

ИП БЕРСЕНЕВА М. Н. ИНН 17040001255 ОГРН 316171900059960

МИР АККУМУЛЯТОРОВ

НИЗКИЕ ЦЕНЫ

ОБСЛУЖИВАНИЕ АКБ

ДИАГНОСТИКА АКБ

ПРИЕМ Б/У ДОРОГО

г. Кызыл, ул. Депутатская, 2/3 (район Аян-Чорук)
тел.: 8-906-999-9907, 8-963-250-9096

АЛДЫН, МӨҢГҮН
САДЫП АЛЫР МЕН. ЮВЕЛИРЛИГ
КЫЛЫГЛАРНЫ ДҮРГЕНИ-БИЛЕ
СЕПТЕП КЫЛЫП ТУРАП.
МӨҢГҮН ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРЖЕ
35 % ЧИИГЕЛДЕЛИГ.
ЮВЕЛИРЛИГ САЛОН

"ЗОЛОТАЯ ЦЕПЬ"

Адреси:
Кочетов кудумчузу, 49
2 дугаар каът
8-923-338-9188

Калчаа аарыының профилактиктиг сүмези

КАЛЧАА ААРЫЫ ДЕП ЧҮЛ?

Калчаа аарыы (лат. rabies) — бойдус дөстүг кедергей айыылдыг нерв системазынга аар кем-дээшкенин чедирип, чиди-биле эртер Rabies virus деп вирустуг халдавырлыг аары.

Калчаа вирузу Rabies virus Rhabdoviridae деп аймактың Lyssavirus деп төрөл-бөлүүнге хамааржыр.

Делегейде бо аарыгдан өлүп турар кижилер хөй болуп турар. Калчаа аарыы дүргени-биле тараар, 100 хуу өлүмнүг, аары бергенде, эмнеттинмес болганы-биле баш удур профилактиктиг тарылганы кылыры чугула.

Россияда ук аарыг ховар эвес, а чамдык регионнарда элээн непереп турар.

ААРЫГНЫҢ ДӨЗҮ КАЙДАЛ?

Инфекцияның үнер дөзү — колдуунда вирусту чараа-зы-биле организмден ылгап үндүрүп турар аарыг мал. Калчаа вирузу дириг амытаннарга база кижиге тускай энцефалит (мээ хуулушкуну) тывылдырар. Инфекция организмге киргеш, нервилер оруктары-биле чараа бестеринге, мээниң картының нерв клеткаларынга, гипокампага (мээниң бир кезии) бульбарлыг төлтерге келгеш, өлүмнүг аар үрегделдер тывылдырар.

ААРЫГНЫҢ ДЕМДЕКТЕРИ КАНДЫГЫЛ?

Аарыгның сайзыраар агымы 3 аңгы чадалыг:

Эге чада

1–3 хонук. Температура 37,2–37,3 °C чедир өзер, муңгаргай, дыш чок байдалдыг, дыш чок уйгулуг азы шуут уйгу чок байдалче кирер. Ызырткан чери аарыыр.

Кидин үе-чадазы (халдаашкын)

1–4 хонук. Миннир органнарының дыңзыы хенертен бедир: чидиг чырык, дааш-шимээн, янзы-бүрү үннер даваннарның шыңганны курлуур. Сугдан, агаардан коргуушкуннар, галлюцинация, дем-бээрел, сезиг тыптыр. Аараан кижилер өскелерге халдап, шурап болур. Чараазы төктүр.

Сөөлгү чадазы:

Карак шыңганны, адаккы даваннары база чаак шыңганны туяланы бээр (чаагы халбыа бээр).

Үен-даян чазыйланы бээр (чиртинмес, хырынга айыылдыг чүүлдер чиир).

Кижиге байдалын чидириптер. Тынар шыңганның туяа-зы өлүмгө чедирер (тыныш муңгашталыр).

Аарыгның ниити хуусаазы — 5–8 хонук, чамдыкта — 10–12 хонук чедип болур. Аарыгның тывылдырыкчызындан, ызырган черинден база инкубация хуусаазындан аарыгның узуну хамаарышпас бооп турар.

ДИРИГ АМЫТАННАРГА КАНЧААР ТОДАРАТТЫНАРЫЛ?

Калчаа аараан араатан аң, ыт чаңгыс хонук иштинде он-он километр эртип кааптар. Чоорту ооң шыңган эъттери көжүп шимчестеп, үнү чидип, аксы хагдымтап, карактары дедирленир. 8–10 хонгаш, чамдыкта 3–4 хонгаш, калчаа ыт өлүр. Диистерниң калчаа аараанда даштыкы хевири ыттарыны-биле колдуу демей болур. Аарыг диис кижилерниң бажынче шурап, ызырып, дырбактаныр. Чок болза караңгы черлерге чаштынар. Бода мал аараанда, мөөрөп, чем чивестеп, эзеп, ханаларже шурап эгелээр. Эдери дунук, чараазы төктүр, тендирип кылаштар, чамдыкта үен-даян чүве чиир. Кезек болгаш буттары бастымастаар. Дерзиленип, хана үзүп, буттары-биле чер чарып база болур. Шээр мал аараанда, ханаларже шурап, өске малды ызырып, кижилерге, ыттарже халдаар, дижин кыйырадыр, сегели халая берген, «сөөкке хара берген» ышкаш көстүр. Аът аараанда, дошкун апаар: чыдар, дораан тура халыыр, чанында эзлерин ызырып болур. Дилгилер, бөрүлөр аараанда, кижилерден кортпас, чырык хүндүс суурларже азы аалче кирип, кижилерге, малче халдаар, ыттар-биле тутчуп, хержир.

Калчаа аарыын тодарадырда, өлгөн мал бичежек мага-боттук болза, бүдүнү-биле азы улуг малдың чүгле бажын лабораторлуг хыналдаже мал эмчилери чорудар. Мал эмчилери чокта, өлүг секти чыткан черинге чазып болбас! Ызырган ытты мал эмчилери көрбээнде, узуткап болбас! Аары илдең амытаннарны узуткааш, мал

эмчилериниң хайгааралы-биле тускай черге өрттедир. Аарыг мал-биле кожа турган малдарга камгалал тарылганы 48 шак иштинде кылыр.

ПРОФИЛАКТИКА БОЛГАШ ААРЫГНЫ БОЛДУРБАЗЫ

Калчаа аарыын болдурбас дизе, ыттарга, диистерге камгалал тарылганы кожунуң мал эмнелгезинге салдырар. Тарыткан соонда, организм 1 чыл иштинде турум камгалал күштүг болур.

Бо хүннерде бүдүн Тывада ээлерлиг ыттарны тарыдарын, багга тударын кыйгырып тур бис.

Кудумчуда черлик ыттарны тудар. Черлик ыттарга хамаарыштыр алыр хемчеглерни тус чер чагыргазы кылыр, ол дээр болза им-демдектен, колдуу биркалап, чизе-даңзыын тургузуп, камгалал тарылганы чорудар.

Бир эвес силер бир-ле дириг амытанга ызырткан болзуңарза, чижээ ээлиг болгаш ээзи чок ыттар биле диистер, күскелер азы оон-даа янзы дириг амытаннар, дораан эмнелгеже барып, эмчиниң дузазын ап, профилактиктиг тарылганы салдырарын кыйгырып тур бис. Тарылганы Кызылда травматология пунктузунга салдырып болур силер, кожуннарга — кожун эмнелгелеринге. Калчаа аарыының эми чок болганындан эң-не кол профилактиктиг чоруу — үезинде алган тарылга.

Чыл санында Националдыг профилактиктиг тарылга календары-биле калчаа аарыынга удур тарылганы ыт болгаш дириг амытаннар тудар кижилер, мал эмчилери, аңчылар, арга-ыяштын үндезилекчилери салдырар ужурлуг.

/ Росхереглел-хайгааралдың Тыва Республикада эргелелиниң парлагга албаны.

Төөгү билир кижиге төөрөвес

Ноябрь 2-де ТГШИ-ге республиканың школачыларының аразынга “Чалыы төөгүчүлөр” деп мөөрей болуп эрткен. Ук хемчегни ТАР-ның Совет Эвилелинге каттышканындан бээр 80 чыл оюнга тураскааткан. Мөөрейни Күжүгет Шойгу аттыг Культурлуг фондунун, Орус географтыг ниитилелдин Тывада регионалдыг салбырының, Тываның Аныяк эртемденнер болгаш специалистер эвилелиниң эгелээшкени-биле ТГШИ-ниң ажилдакчылары организаастаан. Чеди томнуг “Урянхай. Тыва дептер” деп номга даянып, өөреникчилер боттарының төрзүн чериниң дугайында кайы хире билирин көргүскеннер. Мөөрейге найысылал Кызылдың болгаш кожуннарның школаларындан ниитизи-биле 24 өөреникчи киришкен.

Уруглар ук хемчегге белеткенип тургаш, төрзүн чер-чуртунуң төөгүзүн билип, шиңгээдип алыр аргалыг болган. Мөөрейниң киржикчилери боттарының школаларына шилилге мөөрейге киришкеш, шылгарып үнгеннер. Республика деңгелинде “Умни-ки и умни” деп оюн хевиринге мөөрейлешкен. Чаңчыл эзугаар мөөрей тест хыналдазы, аас-биле харылаар “айтыры-хары” база түңнел оюн деп 3 чадага эрткен. Бир чададан дараазындазынче чүгле эң-не хөй бапп ойнап алган киржикчилер шилчип турган.

Түңнелинде, Сарыг-Септин 2 дугаар школазының 10-гу класының өөреникчизи Найыр Ховалыг тиелекчи болган. Ол эрткен чылын база бо-ла мөөрейге киришкеш, үшкү черге төлөптүг болган. Найыр ынчан-на со-нуургалдыг шинчилекчи болгаш Тываның төөгүзүн билир кижиге кылдыр бодун көргүскен.

Ийиги Чөргөниң диплому-биле Аржаан школазының өөреникчизи Анастасия Чамыянны, а үшкүзүнге Кызылдың М. Бухтуев аттыг 1 дугаар школазының өөреникчизи Жангсен Кыргысты шаңнаан.

ТГШИ-ниң директору Вячеслав Март-оол бүгү-ле тилекчилерге байырын чедирип, оларның өөредилгезинге ам-даа улай чедишкенин күззүн. Уругларның шыңгыы белеткенин демдеглээш, оларның башкыларынга өөрүп четтиргенин илереткеш, ТГШИ-ниң хүндүлел бижиктерин тывыскан. Тываның төөгүзүн эки билирин көргүскен өске-даа өөреникчилерге номнарны база ты-выскан. Өөреникчи болгаш башкы бүрүзүнге республика чергелиг “Чалыы төөгүчү” мөөрейинге киришкен дугайында сертификаттарны тывыскан.

Уруглар тестирование эртип турар аразында директор Вячеслав Март-оол база ооң оралакчызы Оттук Иргит башкыларга ТГШИ-ниң оран-савазын таныштырып экскурсияны эрттирген. Оран-савада тургускан археологтур тураскаалдарның төөгүзүнүң, институттун ажил-ижиниң, тургузуунуң, үндүрген эртем ажилдарының дугайында чугаалап, чуруктар болгаш портреттер галереяын көргүскен.

“Кижиге төлү каяа-даа чоруур, куш төлү каяа-даа ужар” дижи. Ылаңгыя өөреникчилерге школаны дооскаш, Россияның аңгы-аңгы булуңнарынче өөренип чоруу баргаш, боттарының чер-чуртунуң төөгүзүн билири чаа черге ижигеринге дуза болуп, өскелер-биле харылза-жырынга дуза болур. Ынчангаш шак мындыг мөөрейни эрттирип турары школачыларның келир үезинге аажок улуг ужур-дузалыг.

/ Чыжыргана СААЯ.

Буян ООРЖАКТИҢ тырттырган чуруу.

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

“Тыва медиатрупп” ПБ
ТР-ниң КАА

Кол редактор
С.Н. МОНГУШ.

Редакцияның болгаш
үндүрүкчүнүң адреси:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
каб. 2, каб. 206

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор — 2-01-35.
Чарлал килдизи — 2-18-10
Солун чыскаакчылары:
А.К. Ооржак, А.Ч. Чамзырын —
2-17-94
Корректор: Ч.Н. Мачык,
А.А. Лагбы — 2-17-94
Харылзаа, информация
технологиялары болгаш
массалыг коммуникациялар
адырынга хайгаарал талазы-
биле федералдыг албанның
Енисей эргелели «Шын» солуну
18.10.2022 чылда бүрүткээн.
Бүрүткел дугаары —
ПИ № ТУ 24-01214

Солунну «Тываполиграф» КХН-ге
парлаан.
(Индекс: 667000. Тыва Республика,
Кызыл, Щетинкин болгаш
Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материал-
дарның авторларының
бодалдары редакцияның туружу-
биле дүүшпейн барып болур.
Айыттыг саннары болгаш өске-
даа фактылары, дыңдагылары
дээш авторлар боттары
харыылаар.

Чагыдылга индекси:
хуу кижилерге — П6855,

организацияларга — П6860
Солун неделяда ийи катап үнер
(среда, суббота).

Номерни парлаггаже дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52
телефонче долгаар.

Солуннуң сайтызы:
shyn.ru
Электроннуг почтазы:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Тираж
2351 кезек

2024 ЧЫЛДА
“ШЫН” СОЛУННУҢ
ЧАГЫДЫЛГАЗЫ:

ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 1440,96
рубль.
Тел.: 8(39422)2-11-52

БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН
ЧАГЫДАР БОЛЗА,
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 960 рубль.
Тел.: 8(39422)2-18-10